Nr 12 - Juni 2019

drabbrikan

Nevopan palla marro buttipa dran Frantzwagner kettanepa

I detta nummer:

Sid 2-3 Nevopan - Nyheter

Sid 4 - 12 - Fick romer bara stanna i 3 dagar, veckor eller månader - Jon Pettersson och våra källforskare

Sid 13-16 - Intervju med Håkan Kvarnström en resande som levt hela sitt liv med att resa med tivolin och på marknader

Sid 17-25 - Om begreppet svenska romer - av Arvid Bergman

Sid 26-28 - Farfars bröder - av Kevin Fredriksson

Sid 29-34 - Varje mynt har två sidor - Hans Gyllenbäcks krönika

Sid 35-43 - Det gör väl inget om en hund skäller på en skojare - av Sebastian Casinge

Sid 44-47 - Jon Petterssons artikelserie om romanispråket

Sid 48 - Länsstyrelsen i Stockholm

Sid 49 - Om Frantzwagner Sällskapet

© Frantzwagner Sällskapet

Nevopan Nyheter

Inventering av historiska föremål och platser

Vi fick nyligen veta att Riksantikvarieämbetet beviljat oss stöd för att under ett års tid inventera våra kulturhistoriska föremål och platser. Anledningen till att vi gör denna ansträngning är helt enkelt för att vår långa historia i landet är i stort sett osynlig. Vår folkgrupp har levt och verkat i landet i århundraden och lämnat många spår i arkiven - men var finns våra kulturhistoriska föremål? På vilka platser har har de våra bott och uppehållit sig?

En mindre avdelning på Bohusläns museum berättar om resande och på resandekartan.se återfinns ett antal platser i Västsverige där resande levt och verkat, men utöver detta är informationen om resandes historia och delaktighet i samhället så gott som obefintlig.

Eftersom vi inom Sällskapet har kännedom om ett flertal kulturhistoriska föremål och platser kommer vi att inom projekttiden fokusera på att dokumentera, sammanställa och förteckna information om vad som finns bevarat. En sådan dokumentation kommer att väsentligt underlätta framtida arbete och forskning, så väl inom Sällskapet som för museum och andra.

Insamlings- och sammanställningsarbetet kommer att ledas av Sebastian Casinge. Han är en erfaren forskare med stor vana av att samla in, bearbeta, sammanställa och katalogisera information. Därför är vi trygga med att projektet är i goda händer.

Under sommaren kommer riktlinjer för arbetet att läggas upp och vi kommer att återkomma med nyheter om hur arbetet fortskrider.

Den som känner till eller äger föremål som vittnar om hantverk, handel och vardagsliv i äldre tid är varmt välkomna att kontakta oss. Det kan röra sig om kopparföremål, knivar, trådslöjd, smycken, kläder och mycket annat. Likaså tar vi tacksamt emot historier om platser eller bebyggelse med anknytning till resande. Adressen är: historia@frantzwagner.org

Som alltid värnar vi om den enskildes integritet och rätt till anonymitet, om så önskas. Vi har full diskretion och registrerar inga kontaktuppgifter.

För varje generation som går försvinner mycket av den muntliga traditionen och berättelser om föremål och platser, så det är hög tid för ett projekt som detta!

/ Styrelsen

Utredningen om språkcentrum

Utredningen som handlar om huruvida staten ska inrätta ett språkcentrum för romani chib, eller inte, ska vara inlämnad till regeringen senast den 1 oktober 2019. Utredning fick en något långsam uppstart då bl.a tillsättandet av en arbetsgrupp bestående av individer med bakgrund i min.romer gick något trögt. Vår ordförande blev föreslagen att ingå i arbetsgruppen men tackade nej till att medverka. Vad vi förstått har utredningen fortskridit och i mars träffade vi utredare Ingrid Johansson Lind, som fick våra synpunkter rörande varför ett språkcentrum behövs och vad ett sådant bör har för uppdrag.

Utredningsfasen är nu i färd att avrundas och ISOF (Institutet för språk och folkminnen), som genomför utredningen, har nu utlyst ett så kallat skriftligt samråd. Detta innebär att den som är bärare av språket romani, i vilken form eller varietet det än månde vara, har rätt att lämna synpunkter till utredningen. Detta kan göras via länken till ISOF **här**.

Vi väntar spänt på att få ta del av utredningen i sin helhet under hösten.

/Styrelsen

© Frantzwagner Sällskapet

Nevopan Nyheter

Boxningsprojekt för unga

Sedan ett par år tillbaka har vi haft en dialog med Stockholms och Gotlands boxningsförbund om att ingå som samarbetspart i projekt de har haft för avsikt att lansera. Under våren skickade de in en projektansökan med namnet Romaniteams till Arvsfonden. Pressmeddelandet finns **här**. Projektet går i kort ut på att genom boxningen stödja killar och tjejer med bakgrund i min.romer (minoriteten romer). Målsättningen är att ungdomarna ska stöttas så att de klarar skolgången och upprätthåller en hälsosam livsstil och därigenom lägger grund för en positiv livsutveckling.

För ett par veckor sedan fick vi det glädjande beskedet att Arvsfonden godkände ansökan. Projektet involverar en rad olika organisationer och personer och leds av Micke Bohl, en god vän till oss som har en mycket lång erfarenhet som projektledare. Flera av våra deltagare och följare har redan sedan innan koppling till boxningen och inom ramarna för projektet hoppas vi att dessa unga ska kunna stöttas på ett annat sätt än vad som gör idag. Vår del kommer att vara att synliggöra positiva exempel ur den svensk-romska historien för att på så sätt visa ungdomarna att vi är en minoritet av överlevare - inte offer. Trots att vi genom historien mött på motstånd och slagits ned, så har vi rest oss igen och finns kvar än idag.

Vi planerar att komma igång med vår del av arbetet under den närmsta tiden och vi kommer att skriva löpande om projektet här i Drabbrikan.

/ Styrelsen

Fortsättning om läsambassadör

I förra numret skrev jag lite kort om det rundabord-samtal jag deltog i för vår räkning den 29 mars. I ärlighetens namn kunde jag inte föreställa mig att Kulturrådet skulle göra annat än att strunta i det hela, men ack så man kan bedra sig! Smått överraskande valde man att böja sig för de osannolika kraven som ställdes vid ovan nämnda rundabordsamtal. Man har tillsatt en expertgrupp, som initialt skulle bestå av fyra personer ur minoriteten romer vilka tillsattes genom en nomineringsprocess. De som utsågs var förutom jag själv, Abedin Denaj, samhällsvägledare i Gävle kommun, Angelina Dimiter-Taikon, lärarinna vid olika uppdrags-utbildningar för min.romer vid Södertörns högskola samt Roma kulturklass vid Hammaby-skolan och Iren Horvatne, som verkar vid Irisskolan i Malmö. Dessutom var det tänkt att en forskare från Uppsala universitet skulle delta, men tackade nej och ersattes av Domino Kai, dramapedagog. Den 18 juni höll vi vårt första möte på Kulturrådet i Stockholm och tre av de fem deltog. Mötet fokuserade på hur man går till väga för att få till en läsambassadör med bakgrund i min.romer. Under mötet stöttes och blöttes en mängd aspekter runt uppdraget och hur och när en läsambassadör kan eller ska tillsättas. Inte minst vad innebär uppdraget?

Rent krasst så är uppdraget i grunden tänkt att utgöra en 40-50%-ig tjänst, vilket det nu har varit i åtta år. Läsambassadören är direkt anställd av den statliga myndigheten Kulturrådet och är en offentlig person som ibland uppmärksammas i media. I diskussionerna framkom att någon tyckte att läsambassadören skulle vara flerspråkig och då tala romani jämte svenska. Jag menade att det säkerligen finns många lämpliga kandidater för uppdraget som kanske inte talar romani - oavsett form eller rättare sagt varietet. Ska sådana personer inte anses uppfylla kraven för att kunna vara en läsambassadör med bakgrund i min.romer? Självfallet kan det inte vara så. Personligen känner jag ett betydande antal personer ur olika romska grupper som inte talar någon varietet av romani alls. En deltagare nämnde att hen ansåg att läsambassadören måste tala god svenska, vilket jag inte kan annat än att hålla med om. En romsk läsambassadör som talar dålig svenska lär ju förr bidra till att cementera fördomar mot vår minoritet istället för att motverka dem.

Deltagarna var överens om att en läsambassadör behöver vara utsedd under augusti månad för att kunna presenteras på bokmässan i Göteborg den 25-26 september, vilket har blivit en tradition. Kulturministern avtackar då den avgående läsambassadören och välkomnar den tillträdande. Långrandiga diskussioner och schabbel får inte äventyra tillsättandet av en läsambassadör med bakgrund i min.romer och allt lutar åt att vi nu får föreslå ett antal för uppdraget lämpliga personer av vilka sedan Kulturrådet utser en till läsambassadör.

/ Jon Pettersson, Ordförande

© Frantzwagner Sällskapet

Tre dagar, veckor eller månader?

Om att stanna på en plats utifrån lagar och regler

Vi stöter ofta på påståendet att romer fram tills på 1960-talet fick vistas på en plats eller i en kommun i upp till tre veckor, därefter måste man lämna kommunen. Här vill vi börja med att understryka att vi uppfattar det såsom att när man använder begreppet romer, vilket innefattar samtliga grupper inom minoriteten romer och därmed också resande, bortser från resande. I övrigt talar man väldigt ofta i ordalagen romer och resande på samma sätt som man före minoritetserkännandet år 2000 talade om ”tattare” och ”zigenare”. Därför är detta påståendet om tre någonting egentligen inte aviserat oss resande, men då det gäller minoriteten romers historia i Sverige gäller det även oss.

Vi har noterat att en rad personer som far med dessa påståenden har en viss benägenhet att skifta mellan hävda att det gällde tre dagar eller ibland tre veckor eller rentav i tre månader. Det enda som är återkommande och oförändrat är att det handlar om tre till antalet. Det faktum att Sverige före kommunreformen år 1952 hade 2 498 kommuner, till skillnad mot dagens 290 kommuner, berättar man inte. Kanske så känner man rentav inte till det? Eller så anses det kanske sakna betydelse sammanhanget? Själva kärnfrågan är egentligen att man påstår att en utpekad grupp människor blev bortkörda från varje plats de satt upp sina tält och vagnar på, oavsett var och efter en varierande men mycket kort tid. Så hur ligger det egentligen då till med sanningshalten i påståendet? Stämmer det verkligen att det fans en lag i Sverige som under förra seklet förbjöd en etnisk grupp från att stanna på en och samma plats i mer än tre dagar, veckor eller månader och därmed att bosätta sig?

Trots att det historiskt sett stiftats drakoniska lagar som riktats mot ”tattare” och ”zigenare”, idag benämnda romer, har vi svårt att föreställa oss att så vore fallet. Påståendet har gett oss en del huvudbry. Vi är givetvis väl medvetna om rasbiologin och den som statliga politik som under förra århundradets demokratiska styre fördes med en inrikting och målsättning att både ”tattare” och ”zigenare” skulle upphöra att existera i Sverige. Självfallet vi också väl införstådda med att rasism och diskriminering mot oss historiskt sett har varit mycket vanligt förekommande och är så än idag, men detta till trots är påståendet om en lagstiftning som förbjuder bosättning något svårsmält. Därför har jag själv tillsammans med forskare kopplade till Sällskapet sedan en tid tillbaka undersökt saken närmre.

Så länge minoriteten romer funnits i landet har man på olika sätt försörjt sig på sätt som medfört ett kringresande. I tidigare nummer har vi bland annat skrivit om passtvånget som rådde för inrikes resor fram till år 1860. Under det halva årtusende de våra har levt i landet så har det funnits en uppsjö av olika lagar, förordningar, påbud och andra regelverk som har styrt samhället på olika sätt, liksom idag. Ständigt har nya lagar och regelverk tillkommit och samtidigt har gamla sådana förändrats eller försvunnit. Allt i takt med att samhället utvecklas i olika riktningar. Sveriges kommuner är autonoma och har därför stora friheter att sätta

upp egna regler och bestämmelser, så länge de inte bryter mot Svea rikes lag. Lagar som gäller överallt i landet är samma sak som lokalt upprättade bestämmelser.

Då påståendet om de tre dagarna, veckorna eller månaderna såvitt vi erfarit inte kommit från några resande utan från den enda romska grupp som levt parallellt med oss i landet sedan 1800-talets sista decennier. Då fick nämligen landet en liten grupp med nytillkomna östeuropeiska romer. Deras leverne i Sverige kom i vissa avseenden att påminna om den situation som många av dagens så kallade eu-migranter lever i. Det är inte från oss resande dessa påståenden kan härledas. Vanligt är att man dessutom hävdar att romer först fick lov att bli bofasta på 1960-talet i Sverige. Exempelvis skrev Rosa Taikon i sin artikel i È romani Glinda, nr 2 år 2012, att hon hållit föredrag vid riksdagen och visat ”*ett bildmaterial som visade hur Sveriges romer tvingades vara boende i gettoläger från 1500-talet fram till 1960-talet*”. Vi menar att sådana påståenden är villfarelser som saknar förankring i verkligheten och i allra högsta grad besynnerliga. Med hänvisning till denna nytillkomna grupps historia i Sverige har vi valt att koncentrerar vi oss på tidsperioden från att då de bevisligen anlände hit till landet och fram till 1960-talet. Därför tar vi avstamp år 1880.

Under den aktuella tiden fanns det i Sverige egentligen endast två av de många grupper som inryms i minoriteten romer idag. Det var de våra, de resande, och en handfull romska familjer med rötterna i Östeuropa. Båda grupperna är väldokumenterade av staten och under 1900-talets första hälft gjordes flera statliga ansträngningar och utredningar rörande de två grupperna som idag ingår i samma minoritet med namnet romer. I en statlig offentlig utredning från 1956 anger Carl Herman Tillhagen, en samtida så kallad ”zigenarexpert”, att antalet ”zigenare” i Sverige år 1914 är ca 200 individer, år 1943 är antalet 453 individeroch år 1955 anges antalet vara ca 740 individer. Siffrorna bör kunna ses som tillförlitliga då det rörde sig om en mycket liten grupp människor, vilken staten hade lätt att hålla reda på.

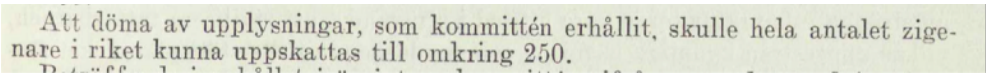
Att döma av upplysningar, som kommittén erhållit, skulle hela antalet zigenare i riket kunna uppskattas till omkring 250.

Bild: Skärmdump frånSOU 1929:6 sid 97

Landets ”tattare” fanns i stort sett i varenda avkrok i vårt vidsträckta land och därför krävdes omfattande insatser för att kunna inventera landets alla ”tattare”. Med bakgrund i såväl dagens genealogiska forskning som socialstyrelsens ”tattarinventering” från 1943 så vet både jag och de forskare som är knutna till Sällskapet att landets ”tattare” i början på 40-talet i runda tal åtminstone var minst 10 000 individer. Inventeringen tog runt ett år att genomföra vad gällde ”tattare”, medan man räknade alla landets ”zigenare” på en och samma dag. Socialstyrelsens omfattande inventering var ovetenskaplig och godtycklig. Detta var också anledningen till att vi i våra genomgångar av ”tattarinveteringen” noterat att man missade att registrera ett betydande antal resande. Då både hela familjer och enstaka individer. Under perioden var de våra verksamma inom en rad områden. Liksom de med förvärvsarbeten inom den växande industrin så fanns det andra med ett mer traditionellt leverne. Då försörjde man sig i hög grad på ambulerande handel och inom underhållning som ofta var kopplad till landets marknadsplatser.

Vi ska titta närmre på vad som gällde för de områden som engagerade många resande och majoriteten av de då nytillkomna östeuropeiska romska familjerna, enligt en statlig utredning från 1923. Nämligen den cirkus-, tivoli- och annan underhållning som hölls vid landets marknader. Då just med anledning av påståendet om de begränsade möjligheterna att stanna på en och samma plats i mer än tre av någonting bör vara kopplat till deras samtida leverne. Givetvis behöver man kontrollera påståenden mot källor och en i detta sammanhang lämplig sådan är en statliga offentlig utredning som genomfördes i början av 1920-talet (SOU 1923:2). Utredningen rör den dåvarande lösdriverilagens tillämpning och om och hur den bör förändras. I utredningen finner vi rikligt med information och statistik rörande landets dåvarande ”tattare” och ”zigenare”. Utredningen är intressant då den är skriven i en tid då landet endast har två av dagens många romska grupper. Den ena är en grupp som funnits här i landet sedan århundraden. Denna grupp är den svenska befolkningen väl bekant med och man kallar gruppen ömsom ”zigenare” och ömsom ”tattare”. Samtidigt har ett helt nytt fenomen uppstått i form av människor som även de kallar sig ”zigenare”, men som i de flesta avseenden skiljer sig markant från landets ”tattare” eller ”zigenare”. Utifrån vad som framgår i utredningen så verkar staten inte riktigt veta hur man ska behandla denna nya grupp och i detta skede delar man på begreppen ”tattare” och ”zigenare”. Tydligt är att staten då anser att de två grupperna utgör helt olika folkslag, istället för att som man idag ser de två som olika grupper ur samma minoritet, och därför behandlas de tu i stort helt separerade från varandra. Gemensamt för de båda grupperna är att de båda anses vara samhällsproblem. Folk som är kringresande kan man inte kontrollera på samma sätt som fastboende. Därför vill man få bort dessa oroselement. Sedan århundraden har det funnits en mängd paragrafer och förordningar som ska reglera och hämma folk som reser kring i landet, men man har hittills misslyckats. Frågan tycks nu vara om man helt och hållet ska behandla ”tattare” och ”zigenare” som lösdrivare, eller ej. I svenska akademiens ordbok, som ligger online, hänvisar man definitionen av lösdrivare enligt nedan.

(9) -DRIVARE. (lös- 1577 osv. **löse- 1619)** person som icke har fast bostad l. fast anställning l. medel till sitt uppehälle o. som flyttar från ort till ort, försörjande sig med tillfälligt arbete l. tiggeri o. d., landstrykare, vagabond; luffare. ALMQUIST *CivLokalförv.* 2: 554 (*cit. fr.* **1577**). Lösdrifvare kan af länsstyrelsen ådömas tvångsarbete ända till 4 år. ALDÉN *Medb.* 2: 150 **(1886)**. *SFS* **1924**, s. 621.

Bild: Skärmdump från saob.se med söktermen lösdrivare

Lösdrifvare är enligt nu gällande lagstiftning hvar och en, som sysslolös stryker omkring från ort till annan utan medel till sitt uppehälle och utan att söka arbete, äfvensom den, hvilken eljest, utan att ega medel till sitt uppehälle, underlåter att efter förmåga söka ärligen försörja sig och tillika för ett sådant lefnadssätt, att våda däraf uppstår för allmän säkerhet, ordning eller sedlighet. Vådan för det allmänna af dylika personer har sedan gammalt varit insedd och af lagstiftningen beaktad. ''Vagabonderna'', såsom de

Bild: Lösdrifvare från Nordisk familjebok andra upplagan, 1912

Bland annat hänvisar man till Nordisk familjebok. För att utreda till vilken grad landets ”tattare” och ”zigenare” kan anses vara lösdrivare eller gör sig skyldiga till lösdriveri tar man sikte på att utreda bland annat vilken slags försörjning de båda grupperna har. Straffet för lösdriveri är tvångsarbete från en månad och upp till tre år.

> ”En icke oväsentlig inkomstkälla för tattarna och zigenarna uppgives vara deras vinst på hästbyten” (SOU 1923:2. sid. 90)

Utredningen är gjord i en tid innan bilens intåg och hästhandel anges vara en central och gemensam näring för de båda grupperna. ”Tattare” anges ha många olika sysslor, men hästhandel och ambulerande handel är de mest centrala försörjningsområdena enligt utredningen. Den lilla gruppen med nytillkomna ”zigenare” anges förutom hästhandel huvudsakligen syssla med kopparslageri, förtenning och underhållning - framförallt underhållning

> ”En annan förvärvskälla för zigenarna är inkomsten på tillställningar såsom bröllop, dans och dylikt samt på skjutbanor, karuseller, gungor o. s. v.” ...”Genom dessa tillställningar förskaffa zigenarna sig sina huvudsakligaste inkomster och beredas därigenom möjlighet att fortsätta med sitt sysslolösa och oordentliga levnadssätt.” (SOU 1923:2. sid 90- 91)

Hur man i utredning resonerar rörande sysslolöshet och oordentligt levnadssätt är inte helt lätt att förstå, att leva med ständiga resor och framträdanden borde väl vara allt annat än sysslolöst? Rosa Taikon visar i SVT:s Mosaik från år 2000 stolt upp fadern Johans bok med goda vitsord från kunder han förtennat kopparkärl åt och säger att hennes far aldrig gjorde annat än att arbeta. Och så var det säkerligen för de flesta. En central aspekt i det hela är att det fanns regelverk och kriterier som måste uppfyllas, inte minst för att kunna anordna offentliga tillställningar. Därför är det svårt att föreställa någon som var oordentlig kunde klara sig i längden på resande fot.

Under perioden då de tidigaste kända små följena med östeuropeiska romer börjar att dyka upp i Sverige så utfärdades Kungliga Majestäts Ordningasstadga för rikets städer. I ordningsstadgan från den 24 mars 1868 fanns en rad bestämmelser som skulle trygga den allmänna ordningen i städerna. Inte bara ordningen utan även samfärdsel, sedligheten och hälsovården i rikets städer reglerades i stadgan. Frågan om ordning och reda i landets städer hade redan lyfts tretton år tidigare i Kungliga Majestäts befallningshafvande, jämlikt landshöfdinginstruktionen af 10 nov 1855, men för att inte tappa bort oss i historien så utgår vi från Ordningsstadgan som trädde i kraft den 1 januari 1869. Det vi fokuserar på är § 13, den paragraf som rör vad man idag kallar offentlig tillställning.

> ”I städerna och å sådana platser på landet, varest ordningsstadgan för rikets städer eller dess 13 § är helt eller delvis gällande, skola om tillställningar av olika slag, vilka genom allmän tidning, anslag eller annorledes kungöras, eller vartill inträdeskort försäljas eller avgift på ett eller annat sätt från allmänheten fordras, begäres eller mottages, eller till vilka allmänheten eljest har tillträde, anmälan göras hos vederbörande polismyndigheter. Dylik anmälan skall göras, för att polismyndigheten skall bliva satt i tillfälle dels att meddela ordningsföreskrifter i samband med tillståndets lämnande dels ock att övervaka tillställningarna. Polismyndigheterna torde anse sig förhindrade att neka sökt tillstånd och ej heller kunna återkalla tillståndet, därest ej överträdelser av de vid tillståndets meddelande givna ordningsföreskrifterna förekommit. Tillståndet gäller blott för den ort, där tillställningarna skola hållas.” (SOU1923:2.sid 90)

Ordningsstadga för rikets städer af d. 24 mars 1868

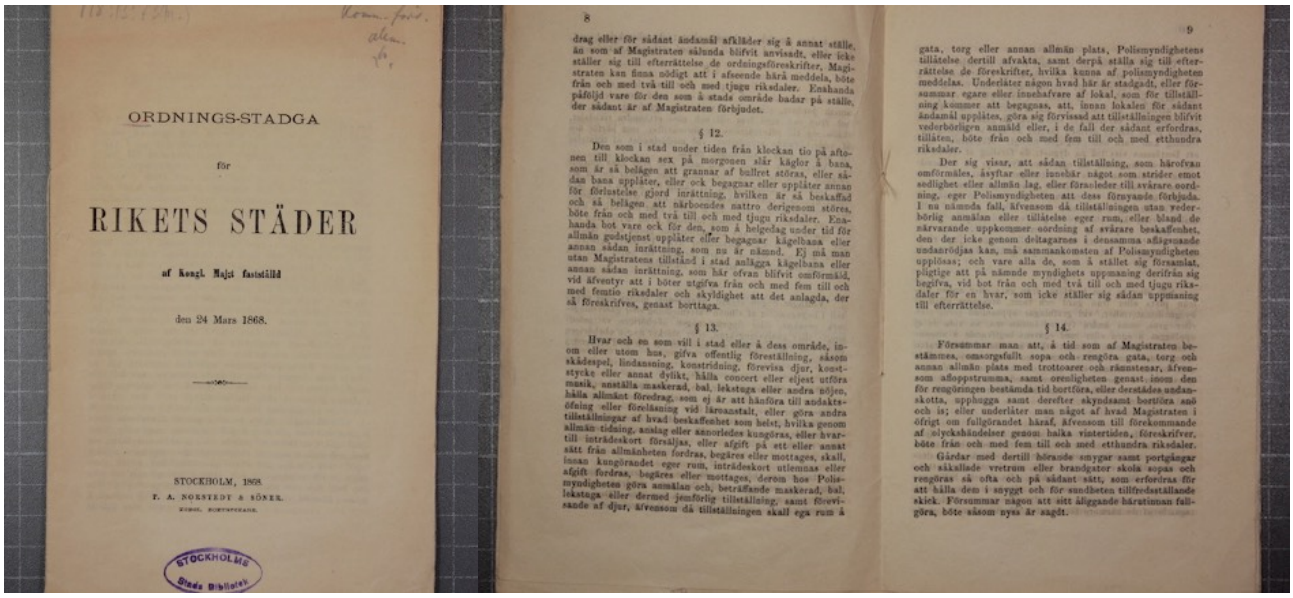

ORDNINGS-STADGA

för

RIKETS STÄDER

af Kongl. Maj:t fastställd

den 24 Mars 1868.

STOCKHOLM, 1868.
P. A. NORSTEDT & SÖNER.

§ 12.

Den som i stad under tiden från klockan tio på aftonen till klockan sex på morgonen slår käglor å bana, som är så belägen att grannar af ballfret störas, eller sådan bana upplåter, eller ock begagnar eller upplåter annan för förlustelse gjord inrättning, hvilken är så beskaffad och så belägen att närboendes nattro derigenom störes, böte från och med två till och med tjugu riksdaler. Enahanda bot vare ock för den, som å belgedag under tid för allmän gudstjenst upplåter eller begagnar kägelbana eller annan sådan inrättning, som nu är nämnd. Ej må man utan Magistratens tillstånd i stad anlägga kägelbana eller annan sådan inrättning, som här ofvan blifvit omförmäld, vid äfventyr att i böter utgifva från och med fem till och med femtio riksdaler och skyldighet att det anlagda, der så föreskrifves, genast borttaga.

§ 13.

Hvar och en som vill i stad eller å dess område, inom eller utom hus, gifva offentlig föreställning, såsom skådespel, lindansning, konstridning, förevisa djur, konststycke eller annat dylikt, hålla concert eller eljest utföra musik, anställa maskerad, bal, lekstuga eller andra nöjen, hålla allmänt föredrag, som ej är att hänföra till andaktsöfning eller föreläsning vid läroanstalt, eller göra andra tillställningar af hvad beskaffenhet som helst, hvilka genom allmän tidning, anslag eller annorledes kungöras, eller hvartill inträdeskort försäljas, eller afgift på ett eller annat sätt från allmänheten fordras, begäres eller mottages, skall, innan kungörandet äger rum, inträdeskort utlemnas eller afgift fordras, begäres eller mottages, derom hos Polismyndigheten göra anmälan och, beträffande maskerad, bal, lekstuga eller dermed jemförlig tillställning, samt förevisande af djur, äfvensom då tillställningen skall äga rum å gata, torg eller annan allmän plats, Polismyndighetens tillåtelse dertill afvakta, samt derpå ställa sig till efterrättelse de föreskrifter, hvilka kunna af polismyndigheten meddelas. Underlåter någon hvad här är stadgadt, eller försummar egare eller innehafvare af lokal, som för tillställning kommer att begagnas, att, innan lokalen för sådant ändamål upplåten, göra sig förvissad att tillställningen blifvit vederbörligen anmäld eller, i de fall der sådant erfordras, tillåten, böte från och med fem till och med ettthundra riksdaler.

Der sig visar, att sådan tillställning, som härofvan omförmäles, åsyftar eller innebär något som strider emot sedlighet eller allmän lag, eller föranleder till svårare oordning, eger Polismyndigheten att dess förnyande förbjuda. I nu nämnda fall, äfvensom då tillställningen utan vederbörlig anmälan eller tillåtelse eger rum, eller bland de närvarande uppkommer oordning af svårare beskaffenhet, den der icke genom deltagarnes i densamma aflägsnande undanröjas kan, må sammankomsten af Polismyndigheten upplösas; och vare alla de, som å stället sig församlat, pliktige att på nämnde myndighets uppmaning derifrån sig begifva, vid bot från och med två till och med tjugu riksdaler för en hvar, som icke ställer sig sådan uppmaning till efterrättelse.

§ 14.

Försummar man att, å tid som af Magistraten bestämmes, omsorgsfullt sopa och rengöra gata, torg och annan allmän plats med trottoarer och räsnustenar, äfvensom afloppstrumma, samt orenligheten genast inom den för rengöringen bestämda tid bortföra, eller derstädes undanskotta, upphugga samt derefter skyndsamt bortföra snö och is; eller underlåter man något af hvad Magistraten i öfrigt om fullgörandet häraf, äfvensom till förekommande af olyckshändelser genom halka vintertiden, föreskrifver, böte från och med fem till och med ettthundra riksdaler.

Gårdar med dertill hörande smygar samt portgångar och sikallade vretrum eller brandgator skola sopas och rengöras så ofta och på sådant sätt, som erfordras för att hålla dem i snygt och för sundheten tillfredsställande skick. Försummar någon att sitt åliggande häruti innan fullgöra, böte såsom nyss är sagdt.

Kungliga Majestäts Ordningsstadga för RIKETS STÄDER från den 24 Mars 1868 fotograferad av Arvid Bergman

§13

Var och en som vill i stad eller å dess område, inom eller utom hus, giva offentlig föreställning, såsom skådespel, lindansning, konstridning, förevisa djur, konststycke eller annat dylikt, hålla konsert eller eljest utföra musik, anställa maskerad, bal, lekstuga eller andra nöjen, hålla allmänt föredrag, som ej är att hänföra till andaktsövning eller föreläsning vid läroanstalt, eller göra andra tillställningar av vad beskaffenhet som helst, vilka genom allmän tidning, anslag eller annorledes kungöras, eller vartill inträdeskort försäljas, eller avgift på ett eller annat sätt från allmänheten fordras, begäres eller mottages, skall, innan kungörandet äger rum, inträdeskort utlämnas eller avgift fordras begäres eller mottages, därom hos polismyndigheten göra anmälan och, beträffande maskerad, bal, lekstuga eller därmed jämförlig tillställning, samt förevisande av djur, även som då tillställningen skall äga rum å gata, torg eller annan allmän plats, polismyndighetens tillåtelse därtill avvakta, samt därpå ställa sig till efterrättelse de föreskrifter, vilka kunna av polismyndigheten meddelas. Underlåter någon vad här är stadgat, eller försummar ägare eller innehavare av lokal, som för tillställningen kommer att begagnas, att, innan lokalen för sådant ändamål upplåtes, göra sig förvissad att tillställningen blivit vederbörligen anmäld eller, i de fall där sådant erfordras, tillåten, böte från och fem till och med ett hundra riksdaler.

Där sig visar, att sådan tillställning, som här ovan omförmäles, åsyftar eller innebär något som strider emot sedlighet eller allmän lag, eller föranleder till svårare oordning, äger polismyndigheten att dess förnyande förbjuda. I nu nämnda fall, ävensom då tillställningen utan vederbörligt anmälan eller tillåtelse äger rum, eller bland de närvarande uppkommer oordning av svårare beskaffenhet, den där icke genom deltagarnas i densamma avlägsnande undanröjas kan, må sammankomsten av polismyndigheten upplösas; och vare alla de, som å stället sig församlat, pliktige att på nämna myndighets uppmaning därifrån sig begiva, vid bot från och med två till och med tjugo riksdaler för en var, som icke ställer sig sådan uppmaning till efterrättelse."

Ursprungligen gällde ordningsstadgan bara landets städer, men efterhand tillkom flera förändringar och skärpningar. Successivt utvecklades ordningsstadgan till att även gälla för hamnar, fiskelägen, köpingar, centralsamhällen och till sist även i landsorterna över hela landet. I några delar av utredningen finns frågan om statstillhörighet och förr benämndes befolkningen som var underställd kungamakten i monarkiskt styrda länder som undersåtar. I en Kungliga Majestäts kungörelse från den 31 december 1913 nämns vem som har rätt att söka tillstånd för offentlig tillställning. På landsbygden såväl som i staden har förutom svensk undersåte i Sverige, utländska undersåtar i Sverige och svenska undersåtar boende i utlandet sådan rätt.

> ”Därest utländsk zigenare vill här i riket — å land eller i stad — giva tillställningar av vad slag det vara må, skall han, jämlikt Där hinder ej anses möta för det sökta tillståndet, har myndigheten att meddela tillståndsbevis högst för en tid av 3 månader varje gång. Tillståndsbevis må ej meddelas, därest bevillningsavgift icke blivit behörigen inbetald.” (SOU 1923:2. sid 91)

I texten framgår med tydlighet att ”utländsk zigenare” har rätt att söka och få tillstånd för offentlig tillställning. Om inga hinder för tillstånd finns får ett sådant utfärdas för en tid på högst 3 månader. Dock måste först en avgift för tillståndet ha betalts. Det system som idag gäller gällde redan för över hundra år sedan. Är det då faktiskt detta man talar om när man hävdar att man inte fick stanna på en plats i längre än 3 dagar, veckor eller månader? Här framgår också att frågan om statstillhörighet har haft betydelse. Utlänningar hade inte samma rättigheter som svenskar och frågan är ytterst intressant i sammanhanget men den får vi titta närmre på vid en annan gång. Sedan så kan man självfallet inte idag för den delen, trots allemansrätten som tillkom på 1930-talet, slå upp ett tält eller parkera en husvagn och stanna var man än behagar och hur länge man vill. I synnerhet inte om vistelsen är tillståndsvillkorad och tidsbegränsad, för när tillståndstiden löper ut så får man ta sitt pick och pack och lämna platsen - oavsett vem man är.

I utredningen framgår att det i en landshövdingsinstruktion från den 12 april 1918 ges Konungens befallningshavande rätt att förbjuda trafikhinderlig eller ordningsstörande sammankomst å allmän plats. I en annan utredning (1922:49) framgår att polismyndigheten, enligt 10 kap. 15 § i den då gällande strafflagen, även har rätt att upplösa sammankomster som anses störande för den allmänna ordningen.

> ”I den mån zigenarna å landsbygden hava sina tillställningar å allmän plats, har sålunda Konungens befallningshavande rätt att vid oordningar förbjuda dylika tillställningar.” (SOU 1923:2.sid.91)

Polisen får alltså rätt att förbjuda ”zigenare” från att anordna tillställningar - i de fall oordning har påvisats. Nu är det givetvis inte svårt att föreställa sig att det på en och annan plats i landet fanns poliser som kunde åberopa oordning där det faktiskt varit ordning och reda, bara för att köra bort folk därifrån. Detta var sannolikt främst på mindre orter ute på landsbygden sådant skedde. På sådana orter kunde polisen ha nästintill oinskränkt makt och kunde därmed mota bort människor hur han ville och utan egentlig anledning. Sådana historier har vi hört otaliga av och det finns många exempel på resandefamiljer som blev bortkörda från sina egna hus och torp. Så varför tältande folk som kanske inte ens har tillstånd att vistas på en plats skulle behandlas annorlunda är knappast häpnadsväckande för oss. Sådant var förmodligen tvärt omöjligt att värja sig från. Dock är det oerhört viktigt skilja på att det inte var en nationell lag som förbjöd individer ur en etnisk grupp att stanna eller bo på en plats utan snarare rent och skärt maktmissbruk hos enskilda tjänstemän. Vi är alla väl bekanta med sådana vi kallar ”tattar-hatare”. Antiziganism, som rasismen mot minoriteten romer kallas, är vad sådant är och det har funnits i landet lika länge som vi har. Sedan så kan man givetvis inte heller ta för givet att alla människor som motats bort alltid har varit exemplariskt skötsamma för den delen. Liksom det finns rejäla människor så finns det sådana som ställer till det för sig själva. Vår minoritet är lika lite förskonade från sådana typer som andra folk och det känner både jag själv och många andra mycket väl till. Därför har det säkerligen också i en del fall funnits goda grunder till att man har motat bort folk från någon plats.

> ”En ytterligare näringskälla, som för zigenarna är av betydelse, är deras inkomster på utövande av spådom. Den, som far med spådom för att därpå skaffa sig vinning, gör sig förfallen till straff enligt 22 kap. 15 § strafflagen, böter eller fängelse i högst ett år. Ehuru zigenarkvinnorna notoriskt spå, torde de sällan tilltalas härför. Naturligen äro svårigheterna att erhålla bevisning stora, men det synes som om straffbarheten i deras förfarande alltför litet beaktats.” (SOU 1923:2. Sid 91)

I utredningen framgår också att ”zigenare” förutom offentlig tillställning även sysslar med spådom, som i samtiden är straffbart. Detta är något som ogillas och man beklagar sig över att för få ”zigenarkvinnor” straffas för brottet. I utredningen framkommer att det faktiskt också att det finns funderingar om man skulle kunna förbjuda ”zigenare” från att få tillstånd för offentlig tillställning, men det framgår att inga direkta förslag ges. Om det beror på att det ett sådant förbud kunde vara rättsligt knivigt att få till framgår ej.

> ”Det synes kommittén därför önskvärt, att zigenarnas tillställningar antingen helt och hållet förbjudas eller ock att tillstånd endast gives i undantagsfall. Då dessa förhållanden beröra ett ämne, för vars behandling kommittén behövde samråda med på området sakkunniga personer, har kommittén ej kunnat framställa några direkta förslag. Det synes emellertid som om för ernående av det angivna syftet dels en ändring borde göras i 13 § ordningsstadgan, så att polismyndigheten ägde befogenhet att vägra tillstånd till vissa föreställningar, dels ock bestämmelserna i 13 § ordningsstadgan borde utsträckas att gälla även för landsbygden.” (SOU 1923:2.sid.91)

Vidare förs ett resonemang runt hur man ska få bort ”zigenarna” från samhället, trots att man inte lyckats att bli av med ”tattarna” på flera århundraden. Tvärtemot vad som påstås så uttrycker utredning en strävan efter att ”zigenarnas” vagabonderande ska upphöra och att de ska tvingas in i ordnade förhållanden. Tills dess kan man inte neka någon, ”zigenare” eller ej, att få tillstånd för att bedriva sin verksamhet - så länge de följer gällande regelverk.

”Samhället bör därför uppställa sådana hinder för zigenarnas vandringsliv, att detta blir omöjliggjort. Delvis drabba dessa åtgärder också tattarna samt äro ägnade att motarbeta deras kringstrykande och tvinga dem in i ordnade förhållanden. Tyvärr är kommittén icke i tillfälle att härvid avlämna några direkta lagförslag. utan får nöja sig med att i korta drag angiva huvudpunkterna. Åtgärderna utgå ifrån att zigenarnas vandringsliv likaväl som tattarnas upprätthållas, därigenom att de begagna sig av vissa utvägar till sin försörjning, som stå i samband med ett vagabonderande liv. Dessa deras näringar äro sådana, att de äro till skada för samhället i dess nuvarande utveckling eller åtminstone utan någon olägenhet kunna undvaras. Och det är på grund därav, som vissa restriktioner böra vara berättigade.” (SOU 1923:2.sid.90)

Så hur ligger det då till egentligen? Å ena sidan har vi personer som hävdar att romer blev förbjudna att stanna på en plats, eller i en kommun, i mer än tre dagar, veckor eller månader. Resultatet blev att man varken kunde eller fick bosätta sig. Samtidigt försörjde man sig av verksamheter som krävde att man ständigt förflyttade sig från en plats till en annan. Och lika självfallet som det var för böndernas barn att hjälpa till med sysslorna på gården så fick kringresande romernas barn hjälpa till i familjernas verksamheter. För att ens kunna bedriva sin verksamhet så behövs tillstånd och den tillståndsutfärdande polisen får inte neka någon tillstånd så länge den sökande är skötsam. Det har säkerligen funnits enstaka poliser som på eget bevåg gett såväl romer som andra avslag på sin tillståndsansökan. I vart fall var tillståndet tidsbegränsat och då tillståndstiden hade löpt ut blev man bortkörd - oavsett vem man var - och samma sak gäller idag. Utifrån vad vi kan utläsa av olika källor så tycks de som påstår att romer inte fick stanna på en plats i mer än en viss tid helt bortse från vilka lagar och regler som gällde i samtida Sverige. Inte minst verkar man helt blunda för vilka rättigheter och inte minst skyldigheter man själva hade och som var kopplade till Ordningsstadgan och de lagar och regler som följt och/eller kan kopplas till denna.

”Enligt landshövdingsinstruktionen den 12 april 1918 äger dessutom Konungens befallningshavande vid vite förbjuda trafikhinderlig eller ordningsstörande sammankomst å allmän plats. ...Zigenarnas tillställningar synas icke hava någon uppgift att fylla; huvudsyftet med tillställningarna är att draga dit lättroget och nyfiket folk för att narra till sig penningar. Dessa tillställningar, som bruka äga rum inom zigenarnas lägerplatser, draga ofta oroselement inom samhällena till platsen, varför störande uppträden lätt uppstå. Den bofasta befolkningen ser därför med oblida ögon zigenarnas tillställningar.” (SOU 1923:2.sid 91)

Det är för oss solklart att det finns olika nyanser och uppfattningar om hur det gick till i praktiken när man reste runt i Sverige under den aktuella perioden, men en sak är säker; Någon lag som förbjöd romer att stanna på en plats i mer än några dagar, veckor eller månader och därigenom tvingade folk till ett ständigt kringresande har enligt vad vi kunnat utröna inte funnits under den aktuella perioden. Trots ett idogt letande i en mängd publikationer som anger det ovanstående har vi inte kunnat finna en enda angiven källa som styrker påståendet ovan. Ej heller har någon av våra konsulterade jurister och andra i ämnet insatta experter kunnat finna någon sådan historisk lagstiftning. Att ett levnadssätt med ett ständigt kringresande medförde en mängd konsekvenser för individerna ur de två samtida olika grupperna inom vår minoritet är vi väl införstådda med, men det är däremot en helt annan fråga - det berodde nämligen på levnadssättet och försörjningen, inte på några imaginära lagar.

/ Jon Pettersson i samarbete med Sällskapets anslutna källforskare

Ovanstående påstående har fått mycket stor spridning i Sverige och anges bland annat i svenska barns skolböcker, vilket är fullständigt förkastligt - men så blir det det när man sväljer vilka påståenden som helst med hår och hull. Om det skulle visa sig att vi har fel i vår artikel, och att det faktiskt skulle visa sig att det fanns en svenska lag som uttryckligen förbjöd landets ”zigenare” från att bosätta sig i perioden 1880-1960, så kommer vi givetvis att dementera artikeln omedelbart. Dessutom utlyser vi även här en gratifikation på 2 000 kr till den som i sådant fall direkt kan ange denna svenska lag i perioden 1880-1960 som uttryckligen förbjuder ”zigenare” från att stanna på en plats enligt ovan och från att bosätta sig.

Källor:

É romani Glinda, nr 2, 2012 - https://www.romaniglinda.se/images/tidningar/2012/2-2012.pdf

Nordisk Familjebok andra upplagan 1912, *Lösdrivare* - http://runeberg.org/nfbq/0162.html

SOU 1922:49 - Utredning angående omorganisering av polisväsendet i riket - https://weburn.kb.se/metadata/879/SOU_1483879.htm

SOU 1923:2 - Förslag till lag om lösdrivares behandling - https://weburn.kb.se/metadata/832/SOU_1189832.htm

SOU 1926:9. -Betänkande med förslag till lag om behandling av vissa arbetsovilliga och samhällsvådliga - https://weburn.kb.se/metadata/757/SOU_1334757.htm

SOU 1929:9 - Betänkande med förslag till lagstiftning om åtgärder mot lösdriveri samt åtgärder mot sedeslöst leverne av samhällsskadlig art - https://weburn.kb.se/metadata/837/SOU_1334837.htm

SOU 1956:43 - Zigenarfrågan; Betänkande angivet av 1954 års zigenarutredning - https://weburn.kb.se/metadata/900/SOU_8214900.htm

Svenska akademins ordbok online - sökterm - *Lösdrivare* - hänvisning till Aldén, Gustav Alfred - Medborgarens bok. 1-7. Stockholm, 1884 –88. Äv. senare uppl. - https://www.saob.se/artikel/?seek=lösdrivare&pz=1#U_L1757_185621

SVT, Mosaik från år 2000 - https://www.oppetarkiv.se/video/13941308/mosaik-sasong-1

© Frantzwagner Sällskapet

Tivoliverksamhet i modern tid

Vi har gått igenom vad som gällde för de som reste med tivolin och andra liknande underhållningsverksamheter på våra marknader under förra århundradet. Men hur går det till idag? För att få veta mer om saken tog jag kontakt med en god vän som om någon både känner hur det fungerade förr och fungerar idag.

Privat foto av Göte Kvarnström

Berätta lite om dig, vem är du? - Jag heter Göte Kvarnström - är 65 år och ogift. Räcker det? Haha

Vilka är du utav? - Bra fråga! Haha Pappa var av Bergarna och mamma utav Hertzbergarna.

Ja de är ju gamla kända resandesläkter båda två. Var är du uppväxt någonstans? - Jag växte upp i Åtvidaberg, Uppsala och Norrköping.

Så bodde ni där hela tiden? Jag förstod det som att ni reste. - Jag gick i skolan i Norrköping och Åtvidaberg, men vi reste ju också.

Du har ju tidigare berättat att din far var verksam på tivoli och marknader. - Ja, därför var vi alltid ute och reste.

Men hur kunde du både resa och gå i skolan? - Jag slutade ju för fan skolan i 6:an och sen reste vi bara. Innan det så reste vi från mars/april.

Oj, hur gick det till? - Pappa ringde bara upp rektorn och sade att vi ska ut och resa, sen var det klart.

Så ni reste under sommarhalvåret? - Ja, då reste vi med olika tivolin runtom i hela landet.

Vad gjorde din far? - Pappa var chefter och hade både sina egna affärer och skötte andras.

Vad gjorde du själv då när du var med? - När jag var liten så bråkade jag mest och fick stryk. Haha - Jag gjorde allt möjligt mellan himmel och jord på marknaderna.

Och sedan dess har du sysslat med tivoli-verksamhet? - Jag har rest i hela mitt liv. Man säger att man reser - sen om det är tivoli, cirkus eller annat spelar ingen roll. Och det har jag levt med att resa hela mitt liv.

Hade du egna karuseller eller stånd? - Det heter inte att man har sitt stånd utan man har sin affär. Om jag vet någon som ska spela på en marknad så kan jag ringa och fråga; Kan jag komma dit med en affär? Det kan vara en disk, ett bord, alltså en affär.

Vadå menar du med att spela? - Det heter så när man har en affär på ett ställe - att man spelar där. Förstår du?

Jadå! Är du verksam med att spela än idag? - Jadå, senast idag så talade jag med Lions i Västerås och fick en plats där till Sailing week.

Ska du ställa upp en karusell eller något annat? - Ja inte ska jag då ha ett stånd din bengalo utan en plats. Haha - Jag driver en konsultverksamhet och förmedlar både platser och vagnar och annat.

Vagnar? - Ja det kan vara både karuseller, chokladhjul eller vad som helst.

Hur fungerar det då rent praktiskt? - Jag kan exempelvis ta kontakt med någon och fråga om de har möjlighet att ställa upp med funktionärer. Det kan vara idrottsföreningar eller som nu Lions. Säger de ja så kommer vi dit och spelar - alltså håller öppet.

Är det bara för er att åka dit och spela då? - Nej för fan! Först måste vi få till alla tillstånd.

Hur fungerar det? - Jag ringer till kommun och frågar om vi får vara där. Sedan ansöker jag om tillstånd hos polisen. Egentligen vill de att man ska göra tvärtom, men det går ju inte att betala en massa ansökningsavgifter för att spela om man inte kan vara där. Först måste man ju veta om man kan var på en viss plats under en viss tid.

Hur ser en sådan ansökan ut? - I ansökan för offentlig tillställning, som det heter, ska speldagarna och tiderna anges. Sedan ska man bifoga försäkringspapper och besiktningspapper på eventuella karuseller. Och man får inte vara med i belastningsregistret. Har man exempelvis en fortkörning så anses du inte vara rädd om ungar heller. Du ska få en kopia av mig på ett som jag har på mejlen så kan du lägga ut och visa hur det ser ut.

Har det skett några förändringar runt tillstånden de senaste åren? - O ja! De ändrar och har sig med regler och annat hela tiden. Som i Örebro har de t.ex. tagit ett kommunalt beslut att man inte släpper in karuseller och vagnar på gräsytorna i stan längre. De väger för mycket.

Har det alltid alltid vara så med tillstånd? - Det har alltid varit så! Pappa fick förr tillstånd per vecka eller olika platser hos polisen på platsen. Nu är det uppdelat i olika län.

Hos polisen? - Ja, fortfarande hos polisen.

Om man inte har något tillstånd? - Då kommer polisen och kör bort en på direkten!

Och när tillståndstiden är slut? - Då är det samma visa! Det gäller att packa sig iväg i tid, annars riskerar man att inte få något tillstånd nästa gång man söker.

Om man inte får tillstånd, vilken anledning kan det vara? - För det första om man finns med i belastingsregistret - då är det kört! Sedan så är ju branschen rätt så liten faktiskt - alla känner alla. Om man inte sköter sig och låt säga - lämnar en massa skit efter sig, ja då kan man glömma att komma tillbaka. Både kommun och polisen ska ju godkänna en.

© Frantzwagner Sällskapet

Så det som du gör idag har du sysslat med hela ditt liv? - Jag är ju född in i det och har alltid hållit på med det. Både mammas och pappas familjer har gjort det sedan generationer. Mormor och morfar sysslade mer med cirkuskonster, men det har aldrig jag gjort.
Hur ser det ut nu i sommar? - Jag ska resa en del. Till helgen i Skara, sen Kristinehamn och sen en runda upp i Värmland.

Vi vet ju att det har funnits både resande och de som tidigare kallades "zigenare" vid marknaderna. Det finns ett påstående om de inte fick stanna på en plats i högst 3 månader. Vet du något om det? - Förr var det en del "zigenare" som reste, men idag det nog inte en enda. - Att de skulle ha blivit bortkörda för att de var "zigenare" var det dummaste jag hört - de hade väl inga tillstånd och kördes väl bort som alla andra som inte hade det. Det är det ända jag kan tänka mig i alla fall.

Kan de ha haft problem att få tillstånd? - Det kan de säkert ha haft - men de hade ju ibland bönder som stod för deras tillstånd. Pappa var god vän med en svensk karl som hängde ihop

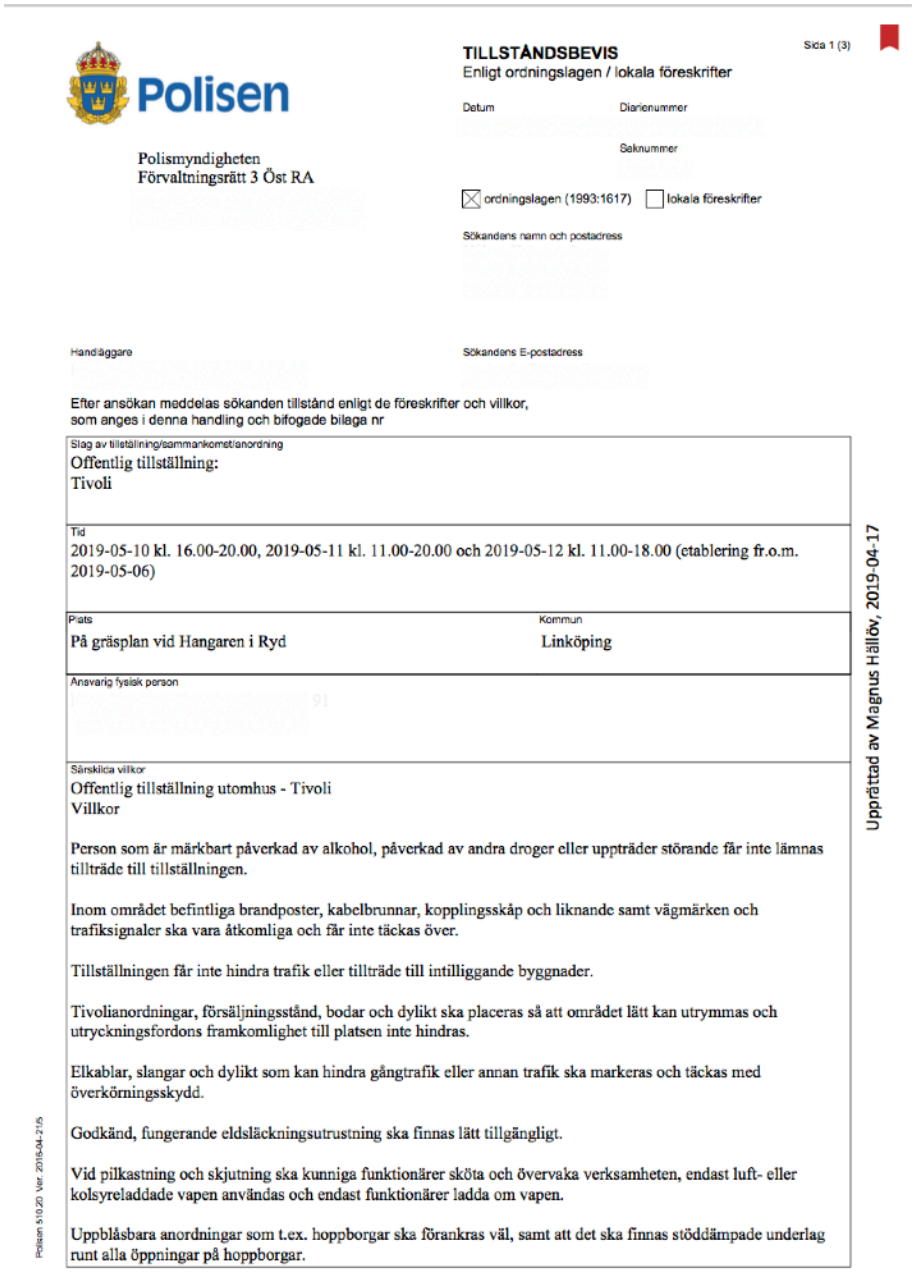

Polisen

Polismyndigheten
Förvaltningsrätt 3 Öst RA

TILLSTÅNDSBEVIS
Enligt ordningslagen / lokala föreskrifter

Sida 1 (3)

Datum | Diarienummer | Saknummer

☒ ordningslagen (1993:1617) ☐ lokala föreskrifter

Sökandens namn och postadress

Handläggare | Sökandens E-postadress

Efter ansökan meddelas sökanden tillstånd enligt de föreskrifter och villkor, som anges i denna handling och bifogade bilaga nr

Slag av tillstånd/sammankomst/anordning
Offentlig tillställning:
Tivoli

Tid
2019-05-10 kl. 16.00-20.00, 2019-05-11 kl. 11.00-20.00 och 2019-05-12 kl. 11.00-18.00 (etablering fr.o.m. 2019-05-06)

Plats: På gräsplan vid Hangaren i Ryd
Kommun: Linköping

Ansvarig fysisk person

Särskilda villkor
Offentlig tillställning utomhus - Tivoli
Villkor

Person som är märkbart påverkad av alkohol, påverkad av andra droger eller uppträder störande får inte lämnas tillträde till tillställningen.

Inom området befintliga brandposter, kabelbrunnar, kopplingsskåp och liknande samt vägmärken och trafiksignaler ska vara åtkomliga och får inte täckas över.

Tillställningen får inte hindra trafik eller tillträde till intilliggande byggnader.

Tivolianordningar, försäljningsstånd, bodar och dylikt ska placeras så att området lätt kan utrymmas och utryckningsfordons framkomlighet till platsen inte hindras.

Elkablar, slangar och dylikt som kan hindra gångtrafik eller annan trafik ska markeras och täckas med överkörningsskydd.

Godkänd, fungerande eldsläckningsutrustning ska finnas lätt tillgängligt.

Vid pilkastning och skjutning ska kunniga funktionärer sköta och övervaka verksamheten, endast luft- eller kolsyreladdade vapen användas och endast funktionärer ladda om vapen.

Uppblåsbara anordningar som t.ex. hoppborgar ska förankras väl, samt att det ska finnas stöddämpade underlag runt alla öppningar på hoppborgar.

Upprättad av Magnus Hällöv, 2019-04-17

Polisen 510:20 Ver. 2015-04-21/5

med några av dem - han kallades ”zigenar-Sven”. - Det var han som stod för tillstånden och de spelade och till sist gifte han sig med ett av deras fruntimmer och fick barn. - Jag har faktiskt släktingar som är gifta med deras barnbarn.

Ja där ser man! Då får jag tacka dig och önska dig en fin sommar med finfina spelningar! - Tack!

Jag vill ge Göte ett stort tack för intervjun och kopian ett tillståndsbevis från maj månad i år. Redan på första sidan framgår det för mig som inte är initierad i branschen hur noga reglerade tiderna är. Utifrån de särskilda villkoren att döma så måste man absolut veta vad man gör. Det är alltså inte bara att slå upp en affär hur som helst. Säkerhet och miljö är a och o! I förhållande till dagens samhälle och vår nuvarande lagstiftning så kan man undra om det inte var lika strikt reglerat i förr - då givetvis i förhållande till de samtida lagarna. Förmodligen var det så!

/ Jon Pettersson

Polisen

TILLSTÅNDSBEVIS
Enligt ordningslagen / lokala föreskrifter

Sida 2 (3)

Diarienummer
A186.072/2019

Saknummer
513

Platsen ska avgränsas med rep, försäljningsstånd eller andra anordningar så att ett avgränsat område uppstår.

Om gasol kommer att hanteras ska anmälan göras i god tid till Räddningstjänsten Östra Götaland, tfn 010-480 40 00.

Ledning som korsar körbanan ska läggas på marken med täckmatta över eller sättas upp på en höjd av minst 4,5 meter.

Övrigt
Tillståndsbevis med dess bilagor ska på begäran kunna uppvisas för anställd vid Polismyndigheten och de anvisningar som meddelas ska efterföljas.

Återkallelseförbehåll

För det fall nya uppgifter framkommer som påverkar ordningen och säkerheten vid tillställningen, kan Polismyndigheten komma att ändra villkoren avseende aktuell tillställning

Upplysningar

Anordnaren ansvarar enligt ordningslagen (1993:1617) för att god ordning råder vid tillställningen.

Regler om besiktning av tivolianordning finns i förordning (1993:1634) om besiktning av tivolianordningar och Rikspolisstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om besiktning av tivolianordningar (FAP 513-1).

Anordnaren erinras om bestämmelserna för elsäkerhet. Ytterligare information kan inhämtas hos Elsäkerhetsverket.

Polismyndigheten erinrar om att det är förbjudet och straffbelagt att skräpa ned på en plats som allmänheten har tillträde eller insyn till enligt miljöbalken (1998:808).

Anordnaren erinras om de skyldigheter som framgår av lagen (2003:778) om skydd mot olyckor.

Polismyndigheten erinrar om Folkhälsomyndighetens allmänna råd om höga ljudnivåer (FoHMFS 2014:15).

Spritdrycker, vin eller starköl får enligt ordningslagen inte förvaras eller förtäras på platsen annat än i samband med tillåten utskänkning av alkoholdrycker.

Tillståndshavaren erinras vidare om det ytterligare medgivande, som kan erfordras från markägarens sida eller från den som disponerar marken. Markägare är Lejonfastigheter AB

Upprättad av Magnus Hällöv, 2019-04-17

Polismyndighetens underskrift

Datum	Ort	Namnteckning
	Linköping	
Namnförtydligande		

Sändlista:
a.a.
LPO Linköping
Linköpings kommun: Drift och underhåll
STIM/ SAMI

Polisen 510:20 Ver. 2016-04-21/5

Om begreppet - svenska romer

Begreppet svenska romer har nu sedan nitton år använts för gruppen svenska kalderasha, som dessförinnan kallades "svenska zigenare". Jag menar att begreppet blir oerhört problematiskt eftersom att det resulterar i att man hamnar fel rent historiskt, språkligt och kulturellt. På något sätt blir det också märkligt i förhållande till andra grupper inom minoriteten romer. I Sverige betraktar ju samhället i övrigt den som är svensk medborgare som svensk men varför fallet inte är så när man talar om minoriteten romer är obegripligt. Kanske mest problematiskt blir begreppet inte bara för oss av resandesläkt utan även för samhället och myndigheter. Hur det än är så har vi resande funnits i Sverige sedan flera århundraden och bör därmed vara det första valet av alla romska grupper som skulle kunna anses vara svenska romer.

Svenskarna, eller majoritetsbefolkningen, verkar till synes ha glömt bort det gamla Sverige. De äldre generationerna av den svenska befolkningen kände väl till "tattare" eller "zigenare" som man sade om resande jämte ord som skojare, kjältringar m.fl. Under efterkrigstiden osynliggjordes resandes etnicitet i Sverige. Det gjordes både av akademiker, politiker och statens tjänstemän. Kalderashagruppen var för strax över hundra år sedan en nyinvandrad grupp som bestod av ett fåtal familjer som också bar på ett osvenskt namnskick. De råkade självfallet ut för diskriminering och deras leverne medförde till att de inte fick tillgång till samhällets alla rättigheter. Det fanns dock en skillnad mellan resande och kalderashagruppen, som hade en grupp människor som stöttade dem på olika sätt. Man kan närmst beteckna att kalderasha hade en slags "fan-club" som bland annat bestod av författare och intellektuella. Ett exempel på sådana "fan" är Ivar Lo Johansson. Enligt min uppfattning befäster sådana "fans" en hållning som har sitt ursprung kopplat till romantiken om "zigenare". Det är fullt möjligt att Katarina Taikon och Rosa färgades av dessa fans, ett exempel var journalisten Evert Kumm som skrev mycket nedsättande om våra släkter. Katarina Taikon skrev tyvärr i sin bok "Zigenerska" 1963 att "tattarna däremot är av ren svensk härkomst"[1]. Tyvärr gjordes inga kommentarer eller redigeringar av dessa påståenden i Natur och Kulturs nytryck 2016. Rosa Taikon medverkade i SVT-studion för "Tema Zigenare" år 2004 och sade till journalisten Christoffer Barnekow att resande "är en social grupp"[2]. Systrarna Taikons hållning till oss kan säkert förklaras med att de omgavs av dessa fans som säkerligen bestod av personer som såg systrarna som något exotiskt.

Till skillnad från de resande som både kallades "tattare" och "zigenare" så kallades kalderasha bara "zigenare" och bodde dessutom i tältläger, vilket de resande inte gjorde. De kom också från länder långt från Sverige och ansågs vara exotiska i hela sin existens. Riktar man blicken mot vissa andra europeiska länder så fungerar den inhemska romska musiken som en viktig del av majoritetskulturen, som till exempel flamencon i Spanien. I Sverige har det dock blivit kalderashagruppens kultur med sina influenser från östeuropeiska kulturuttryck som kommit att kännetecknа vad svensk-romsk kultur är, eller rättare sagt - tros vara. Detta har skett genom att majoritetsbefolkningen har glömt bort den svenska folkhistorien. Min uppfattning är att resande överlag inte har velat förknippats med varken begreppet romer eller andra romska grupper i sig. Det beror på att begreppet rom har kommit att uppfattas spegla

den stereotypa och exotifierade bilden av ”zigenare” som, enligt min uppfattning, är en bild vilken befästs med hjälp av icke pålästa experters uppfattningar och vilja.

Låt mig här koppla begreppet svenska romer till Sveriges historia fram till 1950-talet. Jag tänkte också redovisa lite kort om resandegruppens historia kontra svenska kalderashagruppens, som ursprungligen är en rumänsk-romsk grupp. Hur blir det egentligen mest korrekt att befästa begreppet ”svensk rom” och på vem?

De tidigaste romska grupperingar i Sverige kom från Skottland via Danmark och dokumenterades i Stockholm år 1512. Från just Skottland kom flera följen till Skandinavien under 1500-talet och ett av dessa följen med ”egiffter” eller ”tatare” leddes av en Anders Faa, vars efternamn än idag bärs av skotska romanifolk. På 1960-talet påstod författaren och aktivisten Katarina Taikon att de romska 1500-talsinvandrarna var av Lovarigruppen, vilket är felaktigt. Seriös forskning följer framför allt källor och genom källor kan vi i vart fall belägga att flera personer och släkter som kallades ”ziguenare” eller ”tartare” i källorna var hemmastadda i Norden på 1600-talet. De kan också direkt kopplas samman med såväl dagens resande som många finska romer. Det faktum att sådana historiska personer var av romsk börd styrks både av våra resandesläkters kultur och romanispråk samt från DNA-forskningen, som kommer bra till hands då någon tvivlar över om resande är av romsk börd eller ej. Inte minst då de flesta etnologer jag stött på under det sena 1900-talet till synes verkar ha ignorerat källmaterial fullständigt.

1700-talskällor pekar på att de ”tattare” och ”zigenare” som då levde talade de nordiska språken jämte romani och dessutom var de väl bevandrade och rotade i Norden. Exempelvis Peter Nilsson och Lars Wallergren, som Sebastian Casinge skrev om i förra numret av Drabbriken, var bara två av många sådana personer som dyker upp i källmaterialen på 1700-talet. Dessa två liksom många andra går att sammanlänka med dagens resande och många finska romer via källmaterial och DNA.

En annan person som utmärker sig i 1700-talets källor var Per Jönsson Hellbom, som är anfader till väldigt många av de resande idag. I ett rättsprotokoll från 1720-talet säger han sig vara född i Norge och omnämns som en man med ett tämligen gott ansikte "wäl nog mörka hår men eij just så ziguenisk mine". Hans syster Margareta Jönsdotter beskrivs däremot som "hel swartaktig som en criol". Andra personer i sällskapet som figurerar i samma rättsprotokoll sägs vara födda i Norge, Finland och Tyskland[3]. Med tanke på anknytning till andra länder påminner detta om kalderashagruppen som dyker upp i Sverige på 1880-talet. Dock var tidigare århundrades ”tattare” och ”zigenare”, såsom mina egna förfäder i samtiden ändå rotade i Norden på ett annat sätt än vad kalderasha lyckades bli under den period de anlände.

Under de århundraden som förflöt sedan våra äldsta anfäder först anlände till landet började landets ”tattare” och ”zigenare” allt mer begränsa sig till att verka i vissa regioner. De flesta bedrev handel med allmogen på orter där de var vana att röra sig. Med största sannolikhet var det också därför man kallade sig det anonyma epitetet resande. Om någon frågade vem man var så svarade man, jag är en resande handelsman. Förutom att sälja varor så medförde de resande nyheter, visor och berättelser. Av de

resande fick Sveriges befolkning kännedom om saker och händelser de inte kände till. Förr i tiden hade nämligen gemene man ytterst begränsade möjligheter att lämna sitt torp eller sin gård. Även om våra förfäder betraktades som främlingar blev de en del av den svenska kulturen och vissa av dem bidrog starkt till den svenska folkmusikens lyskraft.

Resandemusiker

Karl Herman Erlandsson var en resandeman som sadlade om efter ett långt fängelsestraff och blev en mycket känd spelman. En av de visor han skrev heter tattarvalsen. Det fanns även andra resande som gjorde stora intryck på folkmusiken, bland annat spelmannen Lorentz Brolin som betydde mycket för den skånska folkmusikkulturen. Bland annat så deltog två av hans söner i riksspelmannastämman på Skansen 1910.

Bilden till vänster: Karl Herman Erlandsson (1857-1936). Foto från Långholmens centralfängelse. Scannat av Sebastian Casinge.

Bilden till höger: Lorens Brolin (1818-1890) - foto från Wikipedia.

Bild: Calle Jularbo

Den absolut största av de största när det gäller "svensk" musik är Calle Jularbo. Utomstående håller på att trilla av stolarna när man påpekar att han var resande och att det därför kan anses vara romsk musik som Jularbo framför. Per definition skulle man i vart fall kunna påstå det, inte minst om man jämför med andra romska musikstilar.

Jularbos bidragande till svensk kultur är nedtystat och ställer hela ämnet på tvären, romsk musik blir helt enkelt inte bara en sprudlande kryddig östeuropeisk dans eller en eldig flamenco, utan även svensk på riktigt utan att vara exotisk. Man kan fråga sig hur många svenska folkmusiker som dolt sitt resandeursprung. Min morfars syster, Barbro "Fiol" Pettersson, pratade aldrig om sitt ursprung på grund av rädsla. Barbro Fiol förvaltade dock sin berättartradition, musikaliska tradition och blev känd som folkmusiker i Sandviken.

Bild: Barbro "Fiol" Pettersson. 1932-2011. Fotograf okänd

Svenska kalderasharomer

Kalderashagruppens historia i Sverige är onekligen intressant. Då den inte är så värst lång är den också mycket väldokumenterad och förtjänar sin plats i rampljuset. Dock inte genom att osynliggöra landets äldre historiska romska population, de resande. Hos både självutnämnda experter och på nätet finner man en mängd osanningar. På en webbsida påstås det att "svenska romer", där kalderasha åsyftas, kom till Sverige först mellan 1800-1850, vilket jag menar absolut inte stämmer. En annan bedrövlig myt är att romer i Sverige har fått bott i tältläger från år 1512 och fram till 1960-talet. Den väldokumenterade historien som rör Sveriges historiska "tattare" och "zigenare", som både är de resandes och många finska romers förfäder, bevisar motsatsen.

I 1800-talets källor så kallas kalderasha nästan alltid för "ungerska zigenare" när de uppenbarar sig. De förekommer oftast i grupper på minst 15 personer och de väcker väldigt stor uppmärksamhet vart de än kommer, helt enkelt för att de är så annorlunda. Resande kallades under denna tiden också för "zigenare" i källorna men det är inte svårt att inse hur lätt det var att skilja de resande från dessa stora "ungerska" följena. Från gamla bilder och illustrationer vet vi ju att kalderasha klädde sig väldigt olikt nordborna, kvinnorna i färgglada klänningar och männen i rockar med stora silverknappar. Idag vet vi att det förekom slaveri för många romer i regionen runt dagens Rumänien och att det pågick i femhundra års tid. Enligt vissa uppgifter upphörde slaveriet först år 1864 och först då kunde de romer som varit förslavade lämna regionen.

Redan år 1865 kan man läsa i Dagens Nyheter om hur en Johan Kaldaras som kallar sig Ziguenerwojvod från Szunyogd, hos det ungerska hovkansliet ha ingivit en ansökan om att få upprätta ett ziguenerwojwodskap i Ungern[4]. Alltså ett slags hertigdöme av romer. Den ungerska gränsen sträckte sig över den norra delen av Rumänien och det var därifrån som denna Johan Kaldaras påstods komma.

Samma år i september mellanlandar ett kalderasha-följe i Sverige. De är på genomresa från den europeiska kontinenten och passerar Malmö för att sedan spendera vintern i Danmark. De beskrivs som ett "ziguenareband hemma i Ungern" och deras ledare kallar sig "Borgmästare Kaldaras". Av myndigheter i Österrike-Ungern har de fått utfärdade pass för att resa i Tyskland och Danmark[5].

Därefter dröjer det till 1870-talet innan grupper med "ungerska zigenare" börjar att komma till Sverige på allvar. I vågor anländer flera sådana grupper och de slår läger på olika orter i Sverige. Under 1800-talets sista tre årtionden förekommer det mycket zigenarromantik i svenska tidningar och det diskuteras flitigt om vad "äkta zigenare" är. Redan då råkade dessa kalderasha-följen ut för vad vi av resandesläkt senare har råkat ut för, nämligen ett resonemang om hur man definierar vem som är "äkta zigenare" och inte.

År 1873 dyker ett kalderasha-följe upp i Stockholm och då börjar journalisterna med sina utlåtanden; "Tvivelaktigt är om de alla äro äkta zigenare". Sedan fortsätter artikeln med något som verkar som en jämförelse av journalisten mellan resande och kalderasha; "Såsom en egenhet vill jag omnämna, att så snart det blev känt, att den ungerska zigenarflocken här inträffat, besöktes den av några här i landet födda zigenare, som uppehålla sig i huvudstaden; men dessa kunde icke alls göra sig förstådda av de förra, icke heller förstå vad de talade, fastän de då begagnade zigenarspråket (romani red. anmärkning)."[6] Jag kan

inte föreställa mig att det är någon annan än resande som åsyftas som den infödda gruppen "zigenare" eftersom det helt enkelt inte fanns någon annan infödd grupp med "zigenare" i Sverige vid den här tiden. Historien får mig att tänka på ett nyhetsinslag som visades norsk tv för några år sedan. En norsk kalderasharomsk man åkte ut till en lägerplats med så kallade eu-migranter. Inför sitt medhavda tv-team, som säger att han kallar sig "sigøjnerkonge", säger han att han vill hjälpa eu-migranterna och försöker tala med en av dem. Mannen svarar på en romani som förefaller vara samma varietet; janav me mai mischto (jag vet bäst själv). Han vill inte ha vare sig med "sigøjnerkongen" eller tv-teamet att göra och kör ut allihop från lägret. "Sigøjnerkongen" säger framför kameran; Nu ska jag förklara för dig. De säger att de är "zigenare", men det är de inte. De kan inte tala vårt språk. Jag förstår inte vad de säger - de är inte mitt folk. De är inga "zigenare" utan vanliga rumäner…hade de varit vårt folk så hade de tagit emot min hjälp…..men de är inte vårt folk. Uppenbart är att eu-migranten är rom och talar romani men vill inte ha med den andre att göra, därav blir utsagon inför tv-teamet att han inte är rom. Hela historien känns på något sätt bekant. Nyhetsinslaget finns att se via länken **här**.

Kalderasha-följet som kom till Stockholm år 1873 uppgavs tala tyska och hade sitt läger vid "Solnaparken tätt bredvid landsvägen något hitom Haga nedre grindar"[7]. Landsvägen som nämns låg antagligen där dagens E4 slingrar sig fram.

Bilden till höger illustrerar en kalderasha-man i Solnaparken år 1873 i vad som uppfattades som en osvensk och exotisk klädedräkt. Illustration publicerades i tidskriften Ny illustrerad tidning 1873 och signerades med namnet H Peterson[8]

År 1879 kan man ana att det med stor sannolikhet är förfäder till dagens svenska kalderasha som anländer. En Adam Goman anländer till Stockholm och imponerar med sin klädsel och att han "uttrycker sig ledigt på Franska språket"[9]. Ett år senare har samme Adam Goman en fejd med en Johan Dimeter[10]. Adam Goman, eller Godman, sägs vara från Ungern och ca 45 år[11]. Dessa släkter reser antagligen till Norge och sedan till olika länder där de sysslar med kopparslageri och uppträdande. De kunde säkerligen försörja sig genom svenskarnas sug efter det exotiska och främmande. I detta skiljer sig svenska kalderasha avsevärt från de resande då man visade upp sig på ett helt annat sätt och till och med annonserade i tidningar.

Ungerskt Zigenarbröllop

i förening med nationaldans i ungerska kostymer utföres Söndagen den 8 Maj kl. 2 e. m. af 27 st. Zigenare i tält å gamla stadens Sjöskog. Äfven förevisas, huru en gädda stekes på spett.

Entré 25 öre för äldre och 10 öre för barn.

Johan Demitrin.

Foto av Lidköpings tidning 1887 taget på Kungliga biblioteket

I Lidköpings tidning kan man 1887 läsa om ett "Ungerskt zigenarbröllop i förening med nationaldans i ungerska kostymer" anordnat av en Johan Demitrin[12]. En Kori Taikon anordnar i maj 1890 en föreställning i "spanska" och "kosackiska" danser[13]. Det kan vara samma Kori taikon som sedan sägs dyka upp 1898. Antagligen reste de mellan olika länder fortfarande eftersom vissa av dessa familjer hade uppträtt vid Bolsojteatern i Moskva, enligt deras egna uppgifter. År 1903 är det annonserat i Östersundsposten för "Ungerska och Ryska Nationaldanser" av en Demeter-Kaldaras.

Endast en föreställning.

Ett Spanskt sällskap

(20 personer i spanska kostymer med silfver och guld)

uppträder i en Plankcirkus vid Vändningen

Söndagen den 11 Maj kl. 2—5 och 6—9 e. m.

Femåriga barn dansa lika bra som vuxna personer.
En gubbe, 65 år, och en qvinna, 60 år, utföra spanska danser under sång, som voro de ungdomar på 20 år.
De två gamla uppträda dessutom med kosackiska danser.
En af sällskapets unge män (25 år) har så långa svarta lockar, att ingen qvinna kan uppvisa något liknande.

Vacker musik och sång.

Spanska Nationaldanser. (Sådana nationaldanser ha aldrig visats här.)

1083 Entré 25 öre. KORI TAIKON.

Foto av Söderhamns tidning 1890 taget på Kungliga biblioteket

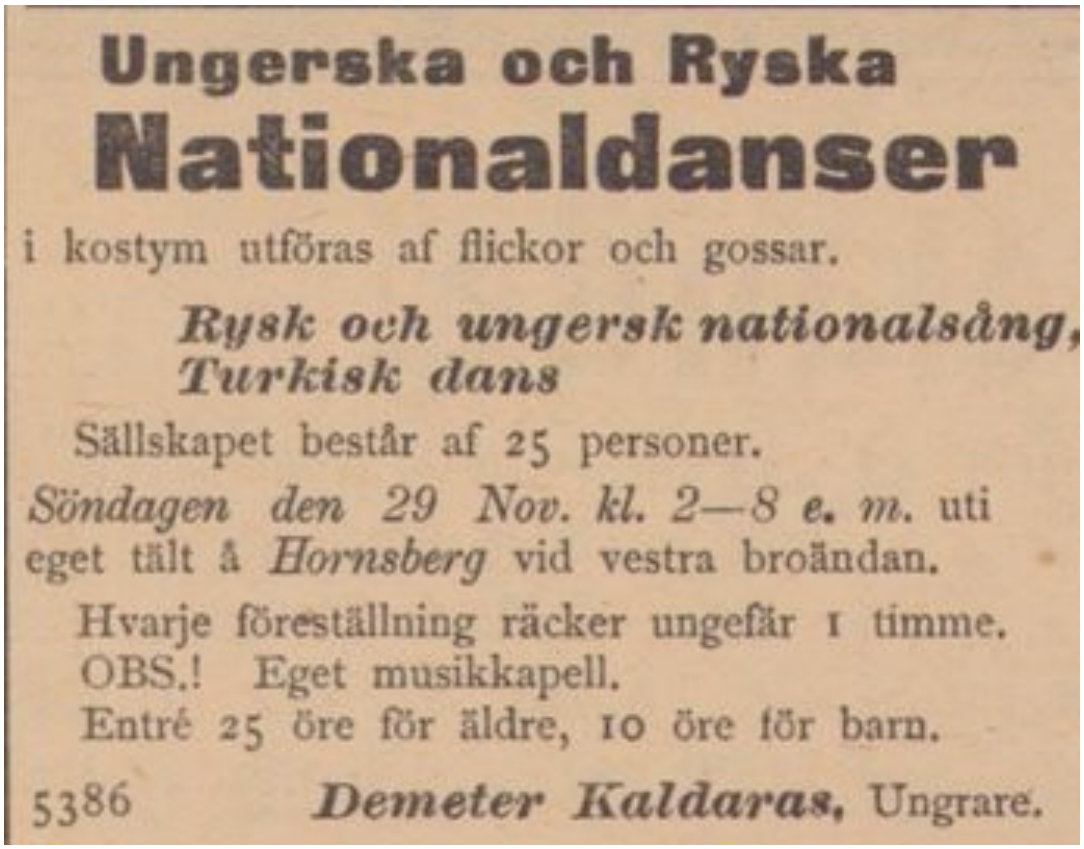
Ungerska och Ryska

Nationaldanser

i kostym utföras af flickor och gossar.

Rysk och ungersk nationalsång,
Turkisk dans

Sällskapet består af 25 personer.

Söndagen den 29 Nov. kl. 2—8 e. m. uti eget tält å Hornsberg vid vestra broändan.

Hvarje föreställning räcker ungefär 1 timme.
OBS.! Eget musikkapell.
Entré 25 öre för äldre, 10 öre för barn.

5386 Demeter Kaldaras, Ungrare.

Foto av Östersundsposten 1903 taget på Kungliga biblioteket

Dessa då nytillkomna romer var sannerligen duktiga och arbetsamma och tvingades sannolikt att upprätthålla den exotiska bilden av "zigenare" för sin försörjning. Tyvärr befästes denna bild hos många svenskar under 1900-talet och blev stereotypen för den "äkta zigenaren". Resande som levt i tät kontakt med den svenska befolkningen i århundraden och inte var några "exotiska ungrare" raderades bort ur

begreppet ”zigenare”. Detta utraderande pågår än idag, inom begreppet romer. Inte minst då vi resande är den enda romska grupp som urskiljs från alla andra grupper när man talar om romer och resande. Vad som istället borde raderas är enligt min mening begreppet ”svenska romer”. Ett begrepp jag menar vore mer korrekt för de så kallade ”svenska romerna” är ”svenska kalderasha”.

Det finns idag flera skickliga musiker från kalderashagruppen som jag känner till och när de framför sin romska musik så är det främst utomnordisk musik som tillämpas. Resandemusiken är i sin karaktär tydligt nordisk, vilket naturligtvis är ett resultat av att vi levt här i väldigt många generationer. Kalderasha-musiken är därför också en direkt motsats till resandemusiken, som både är romskt och svenskt kulturarv.

För att återknyta till Hans Gyllenbäcks artikel om Farbror Bomba Taikon i förra numret av Drabbrikan så måste också jag påpeka att jag hyser en stor respekt för denna generation av svenska kalderasha som tyvärr inte finns med oss idag. När man exempelvis läser den kände Johan Demitri Taikons ordlista och slår upp ordet Romanó står det /zigenare, (också) tattare/ Gipsy, (also) Swedish ‘Tattare’/ ”Romano lo, na de duma! He is a ‘Tattare’, don’t say anything [Han är tattare, prata inte]”[14]. Detta kan tolkas som att när en resande närmade sig kalderasha intog man försiktighet. Även om man kanske inte alltid drog jämnt så framgår det av att Johan Demitri Taikon på romani benämnde resande för Romanó, alltså romsk. Alltså var det ingen fråga om huruvida resande var en del av den romska diasporan eller ej.

/ Arvid Bergman

Källor/Fotnoter

1 Taikon, Katarina 1963. Zigenerska. Sidan 97. Wahlström & Widstrand.AB Återtryck.
2 Tema Zigenare. SVT 2. 2004-11-24.
3 Slottskansliets skrivelser till Kungl. Maj:t 1728–1730.
4 Dagens nyheter 1865-07-25
5 Aftonbladet 1865-09-27
6 Göteborgsposten 1873-09-09
7 Falköpings Tidning1873-09-03. Skrivet av Dag Ryd.
8 Ny illustrerad tidning. 1873. Hittat av Sebastian Casinge.
9 Korrespondenten 1879-09-09 10
11 Polisunderrättelser 1880
12 Lidköpings tidning 1887- 05-07
13 Söderhamns tidning 1890- 05-10
14 The language of the Swedish coppersmith gipsy Johan Dimitri Taikon : grammar, texts, vocabulary and English word-index. Olof Gjerdman. Lundequistska bokhandeln, Uppsala : 1963. Sid 335. Tips från Jon Pettersson.

Om farfars farbröder

Min farfar var känd som John Wigart bland resande men hans officiella efternamn var Karlsson. Vad jag förstått har det alltid varit mycket vanligt bland oss att vi internt är kända under andra namn och släktnamn än de som står i våra id-handlingar. Farfar John var född år 1930 och var av den stora resandesläkten Wigart. Släktnamnet Wigart kom både från hans fars och mors sida. Tråkigt nog så dog hans mor Elin när farfar bara var 4 år gammal och fadern Torvald tog då hand om honom med sin nya hustru Hildegard Qvick som vart farfars styvmor. Gammelfarfar Torvald Karlsson föddes år 1905 i Älvsborg men växte upp i Östmark i Värmland och han var äldsta sonen i en barnaskara på nio barn. Föräldrarna till dem var kända som Axel och Frida, men hette egentligen Axel Emanuel Larsson Wigart (1882-1946) och Sigfrida Genovena Hildegard Karlsson (1881-1959). Axel var av släkterna Wigart, Lök och Rosenberg och Frida var av släkterna Värmlands-Lundberg, Qvick, Krantz och av den skånska resandesläkten Krüger.

Privat bild av Axel och Frida

Eftersom gammelfarfar var äldsta sonen i skaran så fick han under sin uppväxt ofta ta hand många av sina småsyskon i familjens hushåll i Värmländska Östmark. Hans åtta syskon hette Fredrika, Valfrid, Johannes, Lina, Kajsa, Olle, Lars och Karelius. Utifrån berättelser som jag hört av farfar och andra släktingar så levde familjen främst i Värmland, men de reste också ibland i Norge. Under någon tid hade de också ett hushåll i norska Hedmark där de levde med sina barn. Idag finns deras ättlingar bland både svenska och norska resande, men det är inte om dessa jag skulle berätta, utan om farfars farbröder Lars och Karelius.

Farfar John hade många minnen av sina farbröder, Lars och Karelius. De båda besökte väldigt ofta sin bror Torvald, alltså min gammelfarfar, som bodde på olika orter i Värmland och Dalarna under 1930-talet då farfar föddes och växte upp. Han brukade berätta att farbröderna var mycket snälla mot honom och mindes särskilt att Lars brukade köpa leksaksbilar till honom. Idag låter det kanske inte så stort, men det var nog inte jämförbart med idag. Jag kan tänka mig att leksaker var dyra och inte fanns att köpa på så många ställen. Dessutom hade folk överlag nog ganska begränsad ekonomi. Av hur farfar talade om detta så förstod jag att det var mycket betydelsefullt för honom i hans barnaår. En sak som han däremot upplevde som mycket tråkig var att Lars ibland inte syntes till på långa stunder. Anledningen till det var att Lars åkte in och ut på olika anstalter. Från 20-talet och framöver så satt han både på centralfängelset Långholmen och i Karlstad fängelse. Vad jag förstått utifrån äldre resandes historier så var Lars en beryktad slagskämpe och ibland träffade han på någon som ville pröva honom, som man sade. Duktiga slagskämpar var vad jag förstått var väldigt högt ansedda bland resande och tillfällen där någon ville pröva på att mäta sina färdigheter mot någon annan kunde resultera i knivskärningsdraman. Sådana åtföljdes som regel av fängelsestraff. Lars levde ihop med en resandekvinna som hette Maja och som kallades bland resande för "Maja Qvick".

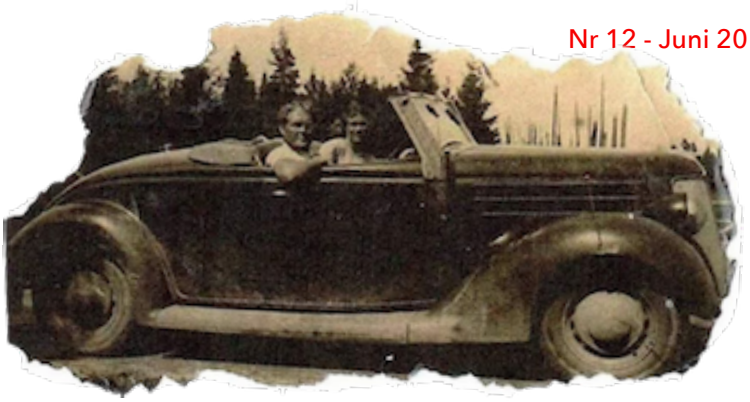

Privata bilder av Lars Petter Karlsson-Larsson Wigart Född 1907-10-09 i Östmark sn, Värmlands län. Död 1945-12-29 i Karlskoga. Till vänster Lars som värnpliktig. Till höger Lars med hustrun Maja.

Lars levde med sin Maja fram till sin död som inträffade plötsligt och tragiskt år 1945. Vad Lars egentligen dog av vet jag inte men det hände på Karlskoga Lasarett och i dödsnotisen står det att han dog av svår tarmvred. Lars sägs ha varit mycket omtyckt och respekterad. Många släktingar i både Sverige och Norge chockades av hans bortgång och sägs ha tagit den hårt. Lars blev bara 38 år gammal. Enligt äldre släktingar så var fadern Axel den som tog hans bortgång absolut hårdast, då det sägs att Lars var mycket lik honom själv och var något av hans favoritson. Axel blev själv bara 63 år gammal. Den sista tiden levde han med Frida i Örebro, där han dog tre månader efter Lars. Farfars andra farbror var Karelius och även han var mycket beryktad bland resande. "Karelius Wigart" sägs ha varit en känd och respekterad karl bland många resande i både Sverige och i Norge. Under sin levnad var Karelius först gift med hustrun Helga som han fick en dotter med. Någon gång på 40-talet skilde de sig och Karelius gifte sig på 50-talet med Maja Qvick, som han levde med i resten av sitt liv. Tillsammans reste de runt på marknader i både Sverige och i Norge och sålde varor som dukar, spetsar, gardiner och överkast.

Privat foto av Dannevid Karelius Karlsson Wigart Född: 1912-08-17 i Östmark, Värmlands län- Död: 1989-03-04 Domkyrko, Skaraborgs län

Någon gång i början på 50-talet, när farfar var strax över 20-år gammal, så reste han med farbror Karelius och Maja runt om på marknader och sålde. På den tiden bodde Karelius och Maja i Värmland och då farfar reste med dem så bodde han ibland hos dem. Det var en tid som han mindes som en ljus tid. Men pappa har berättat att farfar fick allt mindre kontakt med Karelius ju äldre de båda blev. Pappa själv har inte så många minnen av Karelius, men dock minns han ett tillfälle. När han var i 12-årsåldern så besökte farfar och farmor Karelius på ett sjukhus i Örebro. Både pappa och min farbror var med och det var den första gången pappa träffade Karelius. Pappa minns Karelius som en karl som var ganska kraftig, bestämd och hård till sättet, men ändå samtidigt ett gott sinne med full av humor. Karelius gick bort år 1989 och han var då 76 år gammal. Då bodde han tillsammans med sin fru Maja i Domkyrko som ligger i Skaraborgs län.

Varför jag valt att skriva om Lars och Karelius här är att de förekommer i Allan Etzlers doktorsavhandling "Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige". De har båda medverkat och lämnat

© Frantzwagner Sällskapet

uppgifter om romanispråket till Etzler, som de båda kom i kontakt med på fängelset. År 1942 befann sig Karelius i Norrköping och var då tillsammans med andra resande. Enligt vad jag hört berättas av äldre resande så var Karelius god vän med de två andra, som var resande och bröder med varann. I fyllan uppstod av någon okänd anledning ett bråk mellan de tre och allt eskalerar till ett slagsmål. Vad som händer sedan varken vet jag eller vill gå in på, men Karelius drar sin kniv och tar den ena broderns liv. Vad jag förstått blev Karelius både chockad och djupt ångerfull för att kniven tagit så illa och det sägs att han försökte rädda livet på mannen han skurit. Dock var det för sent och hans väns liv gick inte att rädda. Polis var på väg till platsen och Karelius rymde, men han blev gripen ganska fort efter händelsen.

> ”Brödraparet F1 och F2 kommer från en tattarsläkt, som sedan gammalt haft sitt främsta tillhåll i Värmland. Farfadern var en självlärd djurläkare, som reste runt och botade kreatur. Fadern, resehandlare och hästskojare, hade bl. a. straffats för knivslagsmål och fylleri. Bröderna (födda 1907 och 1912) tillhöra en syskonskara på nio personer, av vilka åtminstone fyra ha varit straffade. F1 och F2 ha båda fört ett kringflackande liv som plåtslagare, förtennare m. m. och även rest i Norge. Båda ha gjort sig kända som stora knivkämpar och flera gånger straffats för misshandel och fylleri. Den yngre brodern, F2 dömdes 1942 till tio års straffarbete för dråp” (ur Allan Etzlers - Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige, 1944)

I rätten dömdes Karelius till ett fängelsestraff på 10 år och 1 månad för mord. I fängelset diktade han Kareliusvisan som idag är vida känd bland resande i Norden. Själv kallade han visan rätt och slätt - en visa. Visan sjungs i en del olika versioner och på Youtube hittar vi Lasse “Dale” Johansens version av visan med en kort försång av Elias Akselsen **här**. Det sägs att de gamla Wigartarna var kända för att vara skickliga diktare och Karelius var en utav dem. Som Karelius själv skriver i visan så kunde han aldrig ana att kniven så illa tog och menade att det var en olyckshändelse. Han var en beryktad som en slagskämpe, men inte som någon mördare, och det sägs att han mådde väldigt dåligt över händelsen mycket länge. Det långa straffet avtjänade Karelius mestadels på Långholmen i Stockholm och där träffade både han på Allan Etzler, liksom brodern Lars gjorde. Etzler var väldigt intresserad av romanispråket och vårt ursprung och skrev år 1944 doktorsavhandlingen "Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige”. I denne är Karelius och Lars uppgifter kodade med beteckningarna F^1 och F^2 och beskriver dem och deras släkt i boken. Jag har bett Jon Pettersson att titta på farfars farbröders romaniuppgifter för att höra om han kan se något som han tycker är intressant.

Kevin Fredriksson

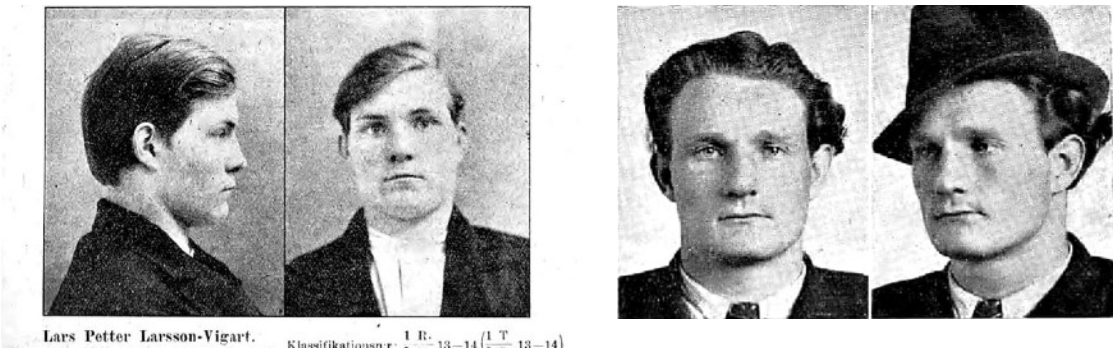

Fångfoto av Lars till vänster och av Karelius från Polisunderrättelser till höger

Den här artikeln ska handla om saker och ting som jag själv bevittnat under alla mina år på otaliga nordiska marknader. I förra numret skrev jag om min ungdoms tid med farbror Bomba Taikon, en underbar människa som representerade en blankpolerad framsida av myntet och som jag aldrig glömmer - men det finns en smutsig opolerad baksida också och det är den jag vill belysa den här gången. Krönikan vill jag kalla;

Varje mynt har två sidor

Vad jag vill berätta här bottnar i att marknadsplatserna har varit spännande och ibland uppfattade som glamorösa. Förr var landets marknader den enda egentliga platsen där vårt lands invånare kunde få ta del av underhållning. Kreatur och hästar bytte ägare likväl som det visades upp en mängd exotiska figurer. Det kunde vara starka män, akrobater, lindansare och så förstås någon vacker kvinna med färgsprakande kläder som sade sig kunnat se in i framtiden. Om de verkligen kunde det kan inte jag säga, men de otaliga bondgubbar som besökte dem i sin ensamhet verkade i vart fall tro det. Och av att döma av hur bondgubbarna ibland såg ut när de stapplade ut efter att ha blivit spådda kan man nog föreställa sig att de fick sig en riktig upplevelse. Sedan så fanns det ju förstås karuseller, lotterier och skjutbanor. En massa folk arbetade hårt för att få allt att fungera. Arbetet var slitsamt men utåt skulle det se bra ut, och sådant är myntet - liksom det har en framsida så har det en baksida.

Mina förfäder har sedan de kom hit i alla tider funnits på de svenska marknaderna för att handla med varor och hästar eller som tivoli- och cirkusfolk samt en del annat. Själv så föddes jag in i denna miljön och av denna enkla anledning är jag liksom många andra resande också mycket väl medveten om den inte alltför glamorösa sidan av landets marknader, dit folk vallfärdade. De svenska marknaderna, små som stora och som fanns över hela landet, följdes kalendariskt av alla sorters människor. Precis som det fanns riktigt handelsfolk så fanns det de som bara ägnade sig åt ficktjuveri eller bondfångeri, som var mycket vanligt förr i tiden. Det var kvinnor som sökte upp kärlekshungrande och brännvinstörstiga bondgubbar - karlar som i alla andra av årets dagar var fast i arbetet på landets otaliga små gårdar och brukssamhällen, men under några få marknadsdagar fick deras fantasier bli verklighet för att sedan få vänta tills nästa års marknad - och länsade dem på allt de kunde. Man kan säga att det var en ständigt återkommande social insats som kanske egentligen inte slet så mycket på någonting, vare sig på hjärta eller plånbok - som de sällan hade kvar efter ett möte med sådana kvinnor. Marknadsdagarna var stora händelser och de flesta människor var glada och trevliga, men det uppstod alltid fylleri och bråk - då oftast ut på småtimmarna. Marknaderna hade öltält där bara öl såldes. Det var liksom för att samla alla

törstiga besökare på ett och samma ställe. Anledningen till att endast öl såldes var sannolikt den att man ville undvärja fyller, tanken var väl den att folk inte skulle bli alltför fulla. Men natuligtvis fanns det ju alltid någon som sålde brännvin svart. Jag minns en och annan ur vår minoritet som förmodligen inte var kapabla att göra några andra slags affärer än att sälja brännvin, för de verkade inte göra annat än just det. När marknadsfolken ordnade med allehanda bestyr och iordningsställde allt inför kommande folkanstormning så låg brännvinsförsäljarna mest och sov. De vaknade först ur sin dvala när törstiga bondgubbar började dyka upp och ville ha en liten knatting innanför västen.

Händelsen jag ska börja min berättelse med är faktiskt nutid och inte alltför länge sedan. Själv är jag inte urgammal och fortfarande en fullt fungerande människa fast med en trasig rygg, fast det är det många som har. Jag är ändå gammal nog för att minnas min uppväxt bland de våra som var födda i slutet av 1800-talet och glad att kunna berätta hur det var i våra familjer och vad som verkligen hände i våra liv. Inte minst och vilken inställning vi hade till oss själva. Det vill säga såväl mina egna som andra resande från andra delar av vårt avlånga land.

Min far som var väldigt noga med vår familjs härkomst och kom många gånger in i diskussioner om detta med resande vi träffade. Det slutade nästan alltid i grov misshandel av någon som trodde sig vara bättre än honom eller oss. Det var givetvis mycket traumatiserande för oss barn och det vi sett har satt djupa spår i våra själar. Till saken hör att min far var en vad resande kallade ”kurepaskro”, han var en dåtidens ”streetfighter”. Under hela sitt liv hade han rest runt på de skandinaviska marknaderna där han både blivit utmanad av och själv utmanat stora slagskämpar. Så för honom var en fight ungefär att likna med att en normal människa dricker en kopp kaffe. Dessa bråk och slagsmål berodde ofta på vem man var och av vilken resandesläkt man tillhörde. Enligt det inbördes ”klassystemet” som fanns bland dåtidens resande kunde en mindre ansedd resandesläkt klättra i hierarkin genom att utmärka sig som slagskämpar.

Vi kom en gång med vår familj till en av landets största marknader och det var marknadsafton. Det var redan väldigt mycket folk och ett stort öltält stod uppställt. Stämningen var minst sagt på topp och tältet var knökfullt. Här fanns alla sorters typer. Det var fulla bondgubbar och bonddrängar, men också folk från vår minoritet. Det fanns några kvinnor ur vår minoritet som stank något fruktansvärt och var så gräsliga att se på att ögonen tårades, men det fanns även några som luktade ljuvt av rosenvatten och var mycket vackra. Ja deras ögon var så mörka att när man tittade riktigt djupt i dem så kunde man se bilden av sina ofödda barn.

I öltältet gick en resandekarl från trakten omkring och skröt om att han var traktens kung och ingen kunde ta honom. Ryktet nådde min far som genast närmade sig honom. Karlen var mycket storvuxen och hade fått lite innanför västen. Han var stor i mun och var skrävlig och otrevlig mot allt och alla. Min far gick fram till den storvuxne karlen och frågade vad han hette och vilken släkt han var. -Det spelar ingen roll! sa karln, för här är det jag som är kung. Far frågade om han var krönt. -Det behövs inte! Sade karln lika i stor käften. Då ska du krönas, sade far och tog två steg framåt. Som utifrån boken gav han den storvuxne karlen en höger uppercut så fruktansvärt hård att den storväxte lyfte något från marken och stöp som en fura, men far lutade sig över den medvetslösa mannen och sade; - Nu är du krönt luffarn! Den storvuxnes kamrater släpade honom därifrån och sen var det slut med marknaden för honom det året. Far gick in i öltältet och blev bjuden på öl av någon som tyckte att kröningen var väl utförd.

Scen ur filmen Snatch från år 2000, bilden från **Pinterest**

Även bland marknadsfolken fanns en tydlig inbördes skillnad, liksom en klasskillnad. Några hade verksamheter som inbringade stora vinster, medan andra knappt klarade dagen. Vissa hade fina bostadsvagnar och goda möjligheter att sköta sin toalett och hygien. Andra var inträngda familjevis med både äldre och småbarn i spartanska tält och saknade nästan helt sådana möjligheter. En och annan nykomling bland tivoliarbetarna fick sig en dyrköpt läxa då de tillät sig bli bjudna på mat eller dryck sådana med dåliga möjligheter att sköta sin renlighet. Efter att glupskt ha slafsat i sig vad som bjöds syntes de inte till på dagar med anledning av någon okänd magåkomma.

Bland resande var sed och tradition sådan att en man skulle vara en man och en kvinna en kvinna, men jag måste säga att det var lite si och så med det ibland. Det fanns lika många oduglingar då som det finns nu. På grund av den hierarki som rådde bland resande så växte ett slags övermod fram. Många ville visa sig bättre än de var och manade ibland andra till slagsmål för att klättra i hierarkin. Ibland fick sådant katastrofala följder som drabbade hela familjer.

Bland folket på marknaderna fanns också företeelser som vi ser på med avsky idag, men som ingalunda är några nya fenomen. Inom juridiken använder man begrepp som kvinnofridskränkning, hedersvåld, barnäktenskap och trafficking. Under hela mitt liv har jag bevittnat alla dessa saker, men det var mycket liten klick av den totala skaran av marknadsfolk ur vår minoritet som sysslade med sådant, men det förekom. Bland sådana marknadsfolk var det ofta kvinnorna som fick slita, en del män verkade mest spela kort och supa. På de större marknaderna uppstod ibland stora bråk mellan olika familjer. Män, kvinnor och barn skrek hej vilt på ett språk som ingen annan än de själva förstod. Sådant väckte alltid intresse hos omgivningen som gärna stod och tittade som om det vore en teaterföreställning. Resande involverades ytterst sällan i sådant, vilket sannolikt berodde på att vi var omtalade för att dra blankt. Alltså ta till kniven. Så om någon osämja uppstod mellan resande och andra så svarade motparten inte sällan med att få eld i baken och samlat ihop sitt pick och pack på några ögonblick. Därefter var de själva lika fort puts väck.

Foto av ett gammalt vykort från Kiviks marknad

Någon gång anordnades bröllopsfester där både bruden och brudgummen var i tonåren. För de övriga marknadsfolken såg det väldigt egendomligt ut att två barn gifte sig med varann. Sedvänjan var dessutom så att pojkens far fick överlämna en rundhänt summa till flickans familj, framstod som än mer underlig. Av att döma från de summor jag hört nämnas i sådana sammanhang skulle man nästan kunna tro att det fanns en färdig prislista. Tydligt är att det inom vår minoritet finns helt olika uppfattningar om

när någon är giftasmogen och hur giftemål ska gå till. Vår resandekultur är präglad av en livsstil som innefattar ett ständigt kringresande, som förr var nödvändig för de flesta resandes försörjning. Hela vårt väsen är format i förhållande till det svenska. Till både allmogebefolkningen och till vilka lagar och regler som gällt i landet, för om vi hade kunnat anpassa oss till dem så skulle vi aldrig mäktat med att överleva.
En annan självupplevd och med sanningen helt överensstämmande anekdot, för att liksom ge lite moralisk balans till ovan nämnda. Allt är inte Guld som glimmar och ett mynt har alltid två sidor.
Kiviks Marknad hålls sedan århundraden i juli månad och samlar varje år tiotusentals människor som handlar, festar och firar. Det var ett myller av karuseller, varietéer, cirkustält, öltält, nakenshower och den äkta afrikanska spågumman från Kongo - som egentligen var en kvinna ur vår minoritet och närmst från Vetlanda. På Kivik fanns precis som på alla andra marknadsplatser det som vädjar till att locka fram både de bästa och de sämsta sidorna hos oss människorna som fanns där. Ett minne från Kivik som har etsat sig fast i mitt minne var från marknadsdagarna en gång mot slutet av 1960-talet.

Det var minst 30 grader varmt och av tiotusentals trampande fötter, karuseller, djur och annat yrde dammet upp från den torra marken och låg som en tjock rök över hela marknadsplatsen. Mitt i allt detta kaos stod ett tält som tillhörde en en familj ur vår minoritet. Runt tältet lekte några av familjens mycket små barn. Idag är det obegripligt hur man kunde ha små barn i en sådan dammig, smutsig och för barn direkt opassande miljö men då tänkte man kanske inte på sådant. Ett av barnen var väldigt aktivt och for runt som ett yrväder i folkvimlet. Till utseendet påminde det lilla barnet om ett av de halvnakna brasilianska gatubarnen man ibland kan se på tv. Risken för att det lilla barnen skulle bli skadat eller till och med ihjältrampat av folkmassan var påtaglig. Detta uppmärksammades efter ett tag av barnens far, som genast beslutade för att lösa problemet så gott han kunde. Han hämtade en lina och band den ena änden runt barnets lilla kropp och den andra änden i tältets stänger. Nu var det lilla barnets rörelsefrihet begränsat till någon enstaka meter. Pappans problemlösning var för många förbipasserande en mycket vidrig syn och några kvinnor grät öppet när de såg detta. Pappan blängde oförstående tillbaks på folket som stod och pekade och glodde på hans unge. Han tyckte ju själv att han i hade löst situationen utifrån bästa förmåga och skyddat sitt barn från att bli skadad från att fara illa i folkvimlet.

Plötsligt kom en fotograf från en av våra stora tidningar förbi och hans kamera flög upp med blixtens hastighet. Nästa dag så var det lilla smutsiga barnet både på tidningars löpsedlar och i tidningsartiklar. Aftonbladet var en av dem men nämnde inte med ett ord vilken folkgrupp det lilla barnet tillhörde. Lokalpressen var däremot mer utpekande och i någon av dem vill jag minnas att rubriken löd; ”Så här behandlar zigenarna sina barn”.

Bunden med ett rep om midjan satt tvååringen hela dagen i stekhet sol på Kivik's marknad, medan föräldrarna skötte sitt försäljningsstånd. Ingen människa vågade ingripa och en polis som larmats lämnade den lille åt sitt öde. Repet tillät bara en rörelsefrihet på knapp metern. Någon mat eller dryck fick tvååringen inte heller av föräldrarna.

TVÅÅRING FASTBUNDEN HEL DAG I STEKHET SOL

Av CHRISTER RENSTRÖM

KIVIK 4/8 En tvåårig pojke satt fastbunden med ett rep kring midjan i den stekhetta solen under första marknadsdagen i Kivik. Repet hindrade pojken från att röra sig mer än en meter från det tält dar hon var bunden. Föräldrarna lägnade sig åt sitt marknadsstånd och hade inte tid med pojken.

Tvååringen tjuskades redan vid 13-tiden på morgonen. Föräldrarna som stod fritt, reagerade när de såg att pojken inte kunde röra sig fritt. En polisman gjorde uppmärksam på förhållandet men ingrep inte. Den fastbundne pojken fick sitta där i solen. Sna

Fortsättning på sista sidan

Repet hindrade 2-åringen söka skydd mot hettan

Fortsättning från första sidan

behov uträttade han på marken intill. Någon mat fick han inte av föräldrarna. Några marknadsbesökare gav honom några korvbröd.

Pojken försökte krypa in i tältet då hettan var som värst men repet skar in i hans midja och hindrade honom.

Marknadsbesökarna var upprörda men vågade inte ingripa. Föräldrarna passerade ibland men brydde sig inte om protesterna.

Först i går kväll sändes ett par polismän till platsen. Då låg pojken och sov. Polisen kommer att utreda förhållandena i dag — det uppges att pojken varit bunden också i måndags då familjen kom till Kivik.

Poliskommissarie Hugo Ornskär till Aftonbladet:

— Givetvis kan vi ingripa i ett sånt här fall och det gör vi i dag. I går kom larmet försent. Sen blir det barnavårdsnämndens sak att utreda frågan närmare.

Familj hotad

Även om första marknadsdagen i Kivik var relativt lugn inträffade en annan händelse som krävde polisingripande.

Två familjer anmälde i natt att de hotats till livet av en man som hoddade i ett intilliggande tält. Polisen gjorde en utryckning och grep mannen.

Familjerna vågade dock inte bo kvar på samma ställe. Sent i natt flyttade de sin väg.

Flyttade

Händelsen utspelades vid norra infarten till campingplatsen och den bröd den relativa stillheten där.

Polisen fick larmet strax före midnatt av de två familjerna som delade tält. De uppgav att en berusad man stockit in huvudet i tältet och sagt:

— Jag ska ta livet av er, era ävlar!

Han hade också viftat med en fårskärare.

Orsaken till mannens ilska var att mannen tidigare på kvällen misshandlat sin hustru och pareta minderåriga son inne i sitt tält.

De två grannfamiljerna hade då uppmanat honom att sluta med detta.

Det hade dock inte hjälpt. Inifrån mannens tält hördes skrik på hjälp och ljud av slag. Kvinnan satt gråtande på en stol utanför tältet då polisen kom. Mannen greps och fördes bort. Han gjorde inga medgivande när han greps.

Aftonbladet den 26 juli 1967

Ja, detta var ingen rolig läsning men det är sanning - så visst kan man påstå att ett mynt har alltid två sidor.

I hopp om att vi alla får en underbar sommar,

Hans Gyllenbäck/ Berg

sekreterare och juridisk rådgivare

Foto: Yellow fields av fotograf **Sussanne Nilsson** - sommarvy över det skånska landskapet

”Det gör väl inget om en hund skäller på skojare”

- kontakter och konflikter mellan resande och fastboende i Roslagen på 1870-talet

En januarimorgon 1874 sågs ett följe resa landsvägen fram mot den lilla staden Östhammar i Roslagen. Äldst i sällskapet var en kvinna, Sofia, dryga 50 år gammal. Sofia var änka efter en valackare från Östhammar, så hon var väl bekant med trakten. Med sig hade hon sin svåger Frans, som närmade sig de 40, och hans hustru Emma. Även släktingen Arvid var med i följet, liksom ett antal barn och hästar. På en av kärrorna satt Sofias son Johan, huvudperson i denna berättelse.

Johan Pettersson var en ung man på 26 år med brunt hår och bruna ögon. Han levde på att kastrera och byta hästar. Det gjorde även de övriga männen i följet och det var därför man var på väg till staden, för att göra hästaffärer. Folket i bygden kände genast igen dem som ”skojare”, den lokala benämningen på de som i andra delar av landet kallades ”tattare” och ibland ”zigenare”.

*

Tidigt samma morgon vaknade bonden och arrendatorn Jan Erik Karlsson i sin säng i Kulla på andra sidan Östhammarsfjärden, en halvmil från staden. Det var fortfarande mörkt när han på skridskor begav sig mot Östhammar i sällskap med sin bror och svåger. De drog en vagn efter sig och bredvid dem på isen sprang deras hund.

När de anlände till Östhammar var de svettiga av färden och gick därför med några vänner och släktingar till gästgivargården för att få något att dricka. Det var fortfarande tidig förmiddag. Källarmästare Dumky, som förestod krogen, såg männen komma in och bänka sig. Även hunden tassade in och la sig vid deras fötter.

*

Staden Östhammar i norra Roslagen är än idag ett litet samhälle och hade vid denna tid omkring 700 innevånare. Staden har traditionellt haft sin huvudsakliga försörjning kopplad till fisket, men liksom flera andra småstäder knöt Östhammar under sjuttonhundratalet till sig ett antal så kallade kontingentborgare. Dessa reste runt på marknader och landsbygd som glas- och porslinshandlare för brukens räkning. På resorna passade de på att bedriva gårdfarihandel, handla med hästar och valacka. Kontingenborgarna var inte fullvärdiga borgare, men betalade skatt i utbyte mot laglig hemvist i staden, och stadens magistrat hade rätt att utfärda inrikes pass vilket glasförarna behövde för sina resor. Flera av glasförarna ägde från sjuttonhundratalets slut fastigheter i Östhammar, men det är uppenbart att de större delen av året befann sig på resande fot.

*

Väl framme i Östhammar dröjde det inte länge innan hästaffärerna var igång. Arvid sålde snart en häst till en fiskhandlare vilket blev upptakten till en serie hästbyten. Som seden löd skulle affärer avslutas med köpskål så ett antal supar dracks den morgonen. Vid halvtiotiden på förmiddagen klev Johan och hans följe in på krogstugan i stadens gästgivaregård.

© Frantzwagner Sällskapet

*

Glasförarna i Östhammar tillhörde gamla svenska resandesläkter och var i flera fall ättlingar till personer som under tidigt sjuttonhundratal deporterats från landet som *"tartare"* och *"ziguenare"*. De höll sig i huvudsak för sig själva och var ofta nära släkt. Staden fick därför snart rykte som tillhåll för *"skojare"*. Ordet *"skojare"* låter oförargligt idag, men hade en lika nedsättande klang som "tattare". I en dagboksanteckning från en besök i Öregrund 1801 skrev prästen Johan Erik Forsström:

"Några hushåll hafva här äfven borgarrätt, som aldrig vistas härstädes, utan stryka landet omkring och handla med hästar, glas och porslin samt vanligtvis äro kände under namn af skojare. Desse måste dock hvart fjärdedels år förskrifva pass ifrån borgmästaren, hvilket utgör en af dess betydligare sportler. Det är icke utan anledning, som man tror desse härstamma från zigenare och af sine förfäder ärft begäret att aldrig vistas på ett ställe. Uti Öregrund är dock antalet af sådana kringstrykande hushåll långt mindre än uti Östhammar, hvarest deras stamhåll egentligen är. Nyligen har där af detta folk blifvit upptäckt ett tjufband af icke mindre än nitton personer. Den mörkgula hyn och egna utseende, som man finner hos större delen af sämre folket, torde mera härledas från deras descendence af någon egen folkstam än från hafsluften, som då borde hafva samma verkan vid de öfriga kusterne kring hafvet."

*

Johan hade vuxit upp med sina föräldrar och en tid gått i skolan i det närbelägna Västland där han lärt sig läsa. Vid femton års ålder hade han tagit nattvard i samband med sin konfirmation, för första och enda gången. Han hade arbetat två år som dräng i Östhammar, men vid sjutton års ålder *"upphört att tjena*

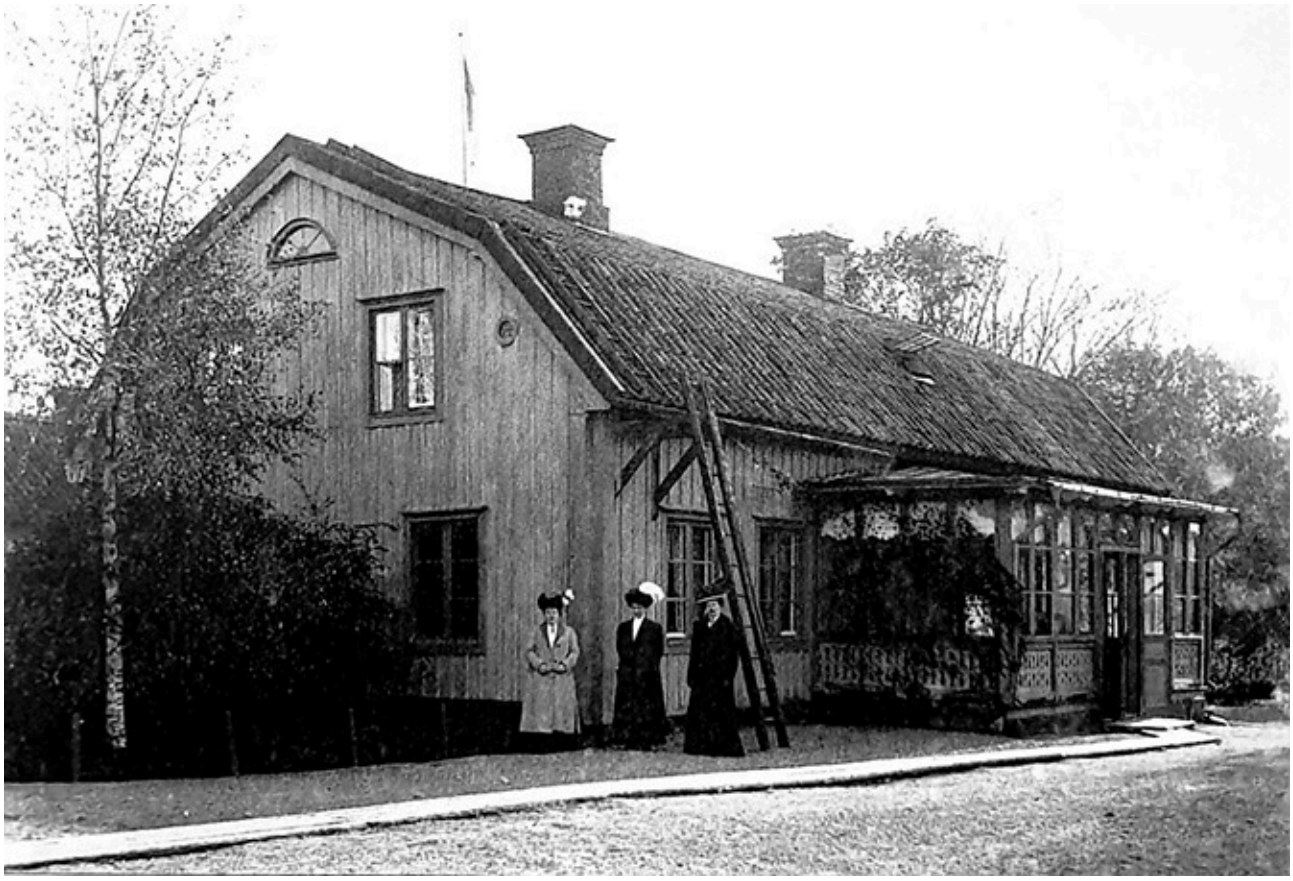

Bild: Gästgiveriet i Östhammar, fotografi från 1800-talets slut. Foto från Frösåkers hembygdsförening

© Frantzwagner Sällskapet

samt drifvit omkring såsom vallackare och hästbytare och ej sedermera haft stadigt arbete hos någon". Han saknade numera fast hemvist, hans resor sträckte sig till en omkrets av fyra-fem mil runt staden.

När Johan och hans familj kom in på krogen i gästgivargården började böndernas hund genast skälla och uppträda aggressivt. Johan bad därför bönderna att få tyst på hunden, vilket Jan Erik Karlsson spefullt besvarade med att "*det ej gjorde något om hunden skällde på en skojare*". Uppenbarligen kände bonden väl till vilka de nya gästerna var.

En sådan föraktfull kommentar passerade inte obemärkt och Johan rusade på bonden, men de övriga gästerna skilde männen åt. Johans sällskap lämnade krogen. Klockan var ännu inte 10 på förmiddagen.

Johan hade vid uppträdet gripit efter sin kniv, men hans farbror Frans hade hindrat honom i hans uppsåt och tagit den ifrån honom. Sannolikt rörde det sig om en valackarekniv som användes vid kastreringar. Frans, som på bygden kallades "Skojar-Frans", ansågs vara mycket skicklig i konsten att valacka hästar. Om någon bonde uttryckte oro för att Frans skulle misslyckas med ett ingrepp lade han kontant upp den summa som hästen var värd till dess de var helt återställd.

*

Det var inte första gången i sitt liv som Johan fick glåpord kastade efter sig. Kanske påminde de honom om en händelse bara ett halvår tidigare i Marma by i Älvkarleby socken. Han hade varit där med sin kusin för att skära hästar. De hade rest med sina fästekvinnor på två kärror när de mötte några järnvägsarbetare längs vägen. Arbetarna, som var betydligt fler, hade ropat "stanna skojare!" och sagt att de ville slåss. Situationen urartade, knivar drogs och Johan hade hotat med att han skulle "se tarmarna" på arbetarna. Johans kusin högg hastigt ner fyra av dem. Man steg upp på kärrorna och reste vidare, men hann inte långt. Kusinen häktades och dömdes till två års straffarbete för misshandel med livsfarligt vapen. Varken Johan eller de medföljande kvinnorna hördes som vittnen i rättegången.

*

Efter att ha lämnat gästgivargården gick Johans sällskap till slaktare Forsbergs ölstuga tillsammans med en hästhandlare från Gävle. De drack öl, porter och vin och passade på att värma sig: det var trots allt i början av januari. Utanför krogen kom Johan i samspråk med en sjöman som han var bekant med sedan tidigare. Johan bad att få låna en kniv för att tälja en selpinne. Sjömannen gav honom en lång slidkniv som Johan stoppade på sig. Timmarna gick och vid tre-fyratiden på eftermiddagen gjorde man sig redo att lämna staden. Det hade börjat skymma, men gaslyktorna var ännu inte tända. På Tullportsgatan stötte man ihop med bönderna igen och nu skedde händelserna i rask takt. Jan Erik Karlsson hetsade Johan genom att säga: "*det är bäst att du kör hem nu, skojare, annars får du stryk*". Johan hoppade då ner från sin vagn och bråk uppstod mellan de bägge sällskapen. Johans mor försökte gå emellan, men fick en knuff så hon föll mot skräddare Lindbergs fönster som krossades. Knivar drogs och en bonde fick ett sticksår av Arvid varefter några av bönderna sprang in på stadskällarens gårdsplan. Vittnen såg Jan Erik Karlsson gå Tullportsgatan fram med Johan en bit bakom sig. Johan sa att den som följde efter skulle röna samma öde som Karlsson. Johan sprang ikapp bonden under utrop "*nu ska en bonde gå åt!*" Jan Eriks bror, som såg det hela, konstaterade: "*Nu är Jan Erik Carlsson död*".

Johan stötte till Jan Erik bak i halsen, denne vände sig om men tog inte många steg innan han föll livlös ner. Ett vittne, som kom ut på sin trappa, blev tillsagd av Johan att ta rätt på bonden. Man baddade hans

ansikte med vatten och han lades på en skottkärra. Kroppen var fortfarande svettig efter morgonens skridskotur.

*

Efter uppträdet på Tullportsgatan begav sig Johan genast ut genom tullen. Han skulle senare säga att han nyktrat till av den uppskakande händelsen, men vittnen till det inträffade hade inte märkt av någon berusning. Vid femtiden återvände han till staden för att ta reda på hur det gått. Han gick in till slaktare Forsberg och frågade om han "hört något". Forsberg hade berättat att bonden var förd till lasarettet. Senare under kvällen hade Johan smugit sig över bergsknallarna tillbaka in i staden och fått besked att bonden var död. Han begav sig då till farbrodern Frans i Börstil där han stannade över natten.

*

Strax utanför staden hade Olof Lundqvist vid jultiden året innan fått besök av en kringvandrande gumma med två vuxna barn. De hade blivit kvar i stugan, man får anta mot någon form av ersättning. Tidigt om morgonen den nionde januari kom Johan till hans hem. Lundqvist kände igen honom: Johan var trolovad med gummans dotter. Gumman hade frågat Johan om han ville ha kaffe eller mjölk, men han hade avböjt och sett ängslig ut. Han hade istället börjat samtala med de övriga på ett språk som Lundqvist inte förstod. Men Lundqvist trodde det handlade om att resa norrut och att hämta kläder i staden. Johan hade stämt möte med kvinnorna vid Norrskedika gästgivaregård.

*

Johans flykt försvårades av det faktum att hans fästmö vid tidpunkten för dråpet var höggravid. Paret flydde västerut i landet och i början av februari föddes en flicka i Österfärnebo. Föräldrarna uppgav falska namn för prästen, men det råder inget tvivel om deras rätta identitet. Man reste med släktingar skrivna i Sättna i Medelpad, så kanske var det dit paret sedan sökte sin tillflykt. De följande åren innebar ständiga resor i Uppland och de intilliggande landskapen. Johan försörjde sig liksom tidigare med att valacka och byta hästar och man kan anta att han fick hjälp av ett redan upparbetat nätverk av släkt och vänner. Det tycks som om han ofta uppehöll sig i det närbelägna Västlands socken. I slutet av november 1876 kom så Johan till Sandby by i nämnda socken. Av en tillfällighet stötte han där ihop med en kusin till den dräpte bonden. Kusinen kände igen Johan och frågade om det var sant att det var han som dödat Jan Erik Karlsson? Johan erkände utan omsvep och häktades. Han hade då befunnit sig på flykt i nära tre års tid.

*

Även om föraktet mot "skojare" ofta satt djupt så var allmogen medveten om att "skojarna" var kunniga yrkesmän när det gällde hästar. Hästen var av fundamental betydelse för alla som levde på landet och en häst som behövde kureras eller kastreras blev inte anförtrodd vem som helst. Det var en dyrbar ägodel. Tvister om misslyckade ingrepp är sällsynta, vilket väl får ses både som ett belägg för valackarnas skicklighet och ett exempel på att många vardagliga kontakter mellan resande och bönder inte var konfliktfyllda.

Johans farbror Frans hade som nämnts rykte om sig att vara en skicklig valackare. Han tycks på det hela taget ha haft ett ganska gott anseende på bygden. Därför uppstod det förvåning när ett av hans uthus i Börstil brann på senvintern 1876. Även i boningshuset var mordbrand anlagd. Frans hade befunnit sig på

resa men grannar hade lyckats släcka elden. Tidningen "Upland" skrev att sängkläderna och en del av golvet höll på att förkolna när man lyckades släcka elden. *"Då Petersson gjord sig känd för ordentlighet och redbarhet mot hwar man, är det oförklarligt af hwad anledning det hemska dådet föröfwats."*

En mer ambivalent syn på Frans bland de fastboende framkommer i en folkminnesuppteckning från 1940-talet:

"Frans Pettersson, 'Skojar-Frans', var hemmahörande i Östhammar, var förmögen hästhandlare och ansåg sig vara herreman. [—-] Skojar-Frans sysslade med hästhandel. Vintertid kom han åkande stundom efter ett par hästar och med en eller annan löshäst bunden efter släden. Det var en offentlig hemlighet att han trakterade sina hästar med brännvin och arsenik för att ge dem sken av större vitalitet, en sed som lär ha förekommit bland alla skojare." [—-] Beträffande tattare som kommit till välstånd hänvisas till ovannämnde Skojar-Frans, som genom hästhandel kom till välstånd. Anförvanter till honom ha blivit bofasta och vagabondera inte."

*

Rättegången mot Johan hölls i Östhammars rådhus. Johan erkände sig skyldig, men menade att dråpet skett i fyllan och villan. Avsikten hade aldrig varit att döda bonden. Trots att motsättningen mellan "bonde" och "skojare" är direkt uttalad i de centrala repliker som föregår dråpet förs ingen diskussion om konfliktens bakgrund. Uppgiften att Johan och hans släkt talade ett hemligt språk lämnas också hängande i luften. Man får intrycket att det var självklara förhållanden som inte behövde kommenteras. Förutom några oberoende vittnen hördes enbart den dräptes släktingar och vänner.

Domen till livstids fängelse sänktes av Svea hovrätt till tio års straffarbete eftersom dråpet inte bedömdes vara överlagt.

*

Johan äldste kände förfader hette Peter Nilsson och föddes omkring 1690. Han var häktmakare och reste i Sverige och Norge till dess hans familj med stöd av dåtidens särlagsstiftning om "tattare" och "zigenare" deporterades till svenska Pommern och vidare ut ur riket.. Peters hustru var dotter till "zigenaren" Peter Lorensson och svägerska till "zigenaren" Jakob Helsing, informant till det äldsta tryckta belägget för romanispråket i Norden.

Med Peter Nilsson deporterades hans tioårige son Detlof som så småningom återvände till Sverige. Detlof Rosenberg var soldat, valackare och hästbotare och kallas "zigenare" och "tartare" 1764 när han drevs över gränsen till Norge tillsammans med sonen Peter. Peter Detlofsson var kringresande häktmakare, glas- och porslinsförare och var en av de glasförare som fick burskap i Östhammar. På så vis fick han och hans efterkommande en fastare förankring i denna del av landet. Peter förvisades från Östhammar 1801 efter en rättegång mot "skojare", en rannsakning som innehåller ord på "skojarespråket"- romani. Även Peters son Alexander Pettersson tvingades lämna Östhammar men återkom efter ett par år. Alexander var glas- och porslinshandlare, valackare och hästbytare, yrken som utövades även av hans son Karl Arvid, far till Johan Pettersson i denna berättelse.

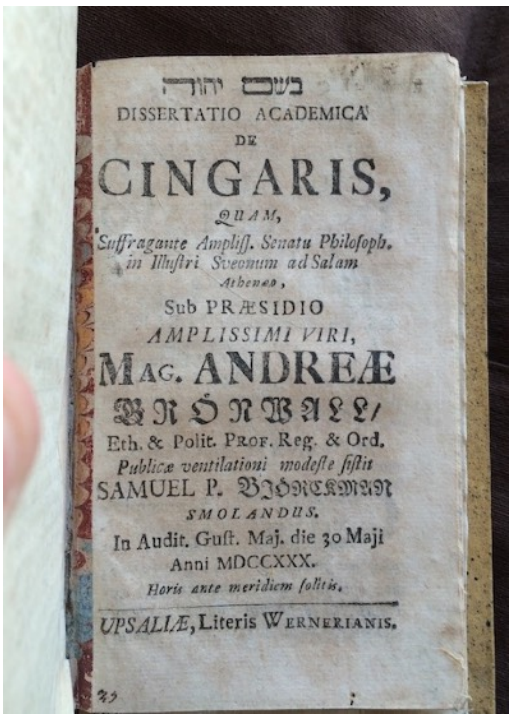

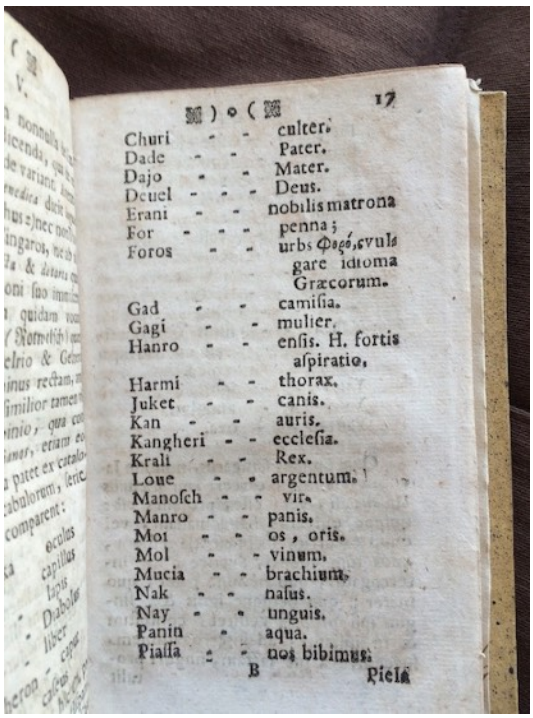

Jakob Helsings romanijämförelser i Samuel P. Björkmans avhandling *De Cingaris* från 1730

Det har ibland hävdats att resandesläkterna skulle vara resultatet av utslagningsprocesser i det gamla bondesamhället, att tabuföreställningar runt vissa yrken stigmatiserade dess utövare som "tattare". Central i teorin är Adam Heymowskis forskning och avhandling "Swedish travellers". Ibland förklaras begreppet "tattare" som någonting som ganska godtyckligt applicerades på personer som avvek från det normala levnadssättet på landsbygden.

Kontinuiteten över tid inom Johans släkt visar på svagheten i Heymowskis och hans efterföljares resonemang. Självklart förekom ingiften i resandesläkterna, men det var inte ingiftena som skapade eller förklarar gruppen. Den röda tråden i berättelsen är de gamla, djupa släkterna som kan spåras tillbaka till sexton- och sjuttonhundratalets "tartare"och "ziguenare", något som för övrigt stöds av dagens DNA-forskning.

*

Det är uppenbart att Johan blev ursinnig när ordet "skojare" användes om honom. Men vad betydde ordet för honom och i hans samtid? I en nådeansökan för Johan, skriven på uppmaning av hans mor, ges några ledtrådar till hur begreppet ska förstås. Johans mor menar att rådhusrätten i Östhammar helt bortsett från bondens skuld i det inträffade.

"Att rådhusstufverätten set allt i den wärsta dager och synes hafva frånkänt den dräpte all skuld i det sorgliga dramat torde få sökas i motvilja mot det lefnadsyrke Pettersson egde; ty så snart det är fråga om en vallackare så är snart sagdt hans dom på förhand gifven på vissa håll[,] åtminstone torde det wara svårt att förneka den afgjordt fiendtliga stämning som råder mot alla individer hwilka ha nämnde yrke till sitt lefvebröd. Men det reflekteras icke öfver hurudan uppfostran dessa föraktade menniskor fått, i hvilken depravation de fått uppwäxa och hvilka dåliga exempel de haft för ögonen. Sådant kan naturligtvis icke lända till ursäkt för någon begången förbrytelse; men en sådan bör heller icke ses i wärre dager än den

verkligen är. [—-] Att benämningen "skojare" skulle på det djupaste såra och reta Pettersson kan lätteligen förstås då denna benämning särskildt för denna kast anses förklenligt och alltid - det wiste Carlsson alltför väl - utgjorde signal till slagsmål."

Det är svårt att veta hur mycket som är den anonyme skrivarens egna ord och tankar, vissa formuleringar har ett tydligt utifrånperspektiv. Men det är uppenbart att begreppet "skojare" i nådeansökan är central för förståelsen av "det sorgliga dramat". "Skojare" omtalas som ett "lefnadsyrke" och ett levebröd, valackarna beskrivs som "ett kast", människor som föraktades och var dömda på förhand. Tagen ur sitt sammanhang skulle man utifrån nådeansökan kunna tro att valackningen gjorde personen till "skojare". Men "skojare" användes som nämnt är så gott som uteslutande om släkter som stammade från sexton- och sjuttonhundratalets "ziguenare" och "tartare". Det var inget allmänt invektiv. Och i Johans prästbevis sägs att han "utöfvar skojareyrket", rimligtvis det yrke som "skojare" brukar. Man kan fråga sig om det fanns något skäl för Johans mor att tala om "skojare" - om sig själv och sin son - i termer av "ett folk". Var en nådeansökan överhuvudtaget ett sammanhang där en sådan identitet kunde formuleras? Var det inte rimligare att istället påtala orättvisa fördomar riktade mot en yrkesgrupp bland andra?

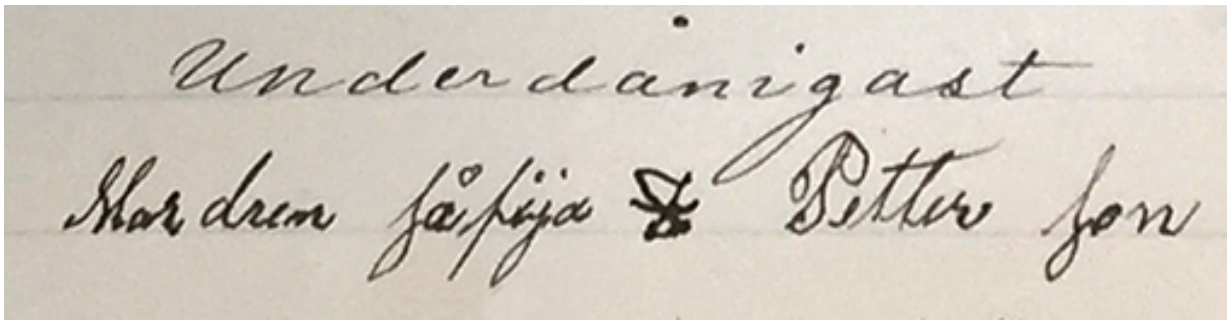

Bomärke för Johans mor "Såfija Petterson" i avslagen nådeansökan 1885.
Sofia kallas i folkräkningen 1880 för *"Tatterska. Kringdrifver på landsbygden."*

Johan avtjänade sina tio år på fängelset Nya Varvet i Göteborg. När han frigavs sökte han sig tillbaka till sina hemtrakter och slog sig samman med sin gamla fästmö igen. Familjen flyttade runt i Roslagen till dess Johan avled 1919. Rättegången i Östhammar tycks ha varit enda gången som han stod åtalad.

Hans barn följde släkttraditionen i val av yrken och äktenskapspartner. Sonen "B" var kopparslagare och lumpsamlare och kallas "tattare" när "flera följen hästbytare af tattarslägt" drabbade samman under marknaden i Uppsala 1899. Brodern "K. O. V." var häst- och gårdfarihandlare och förekommer med hela sin familj i Socialstyrelsens "tattarinventering" 1943.

*

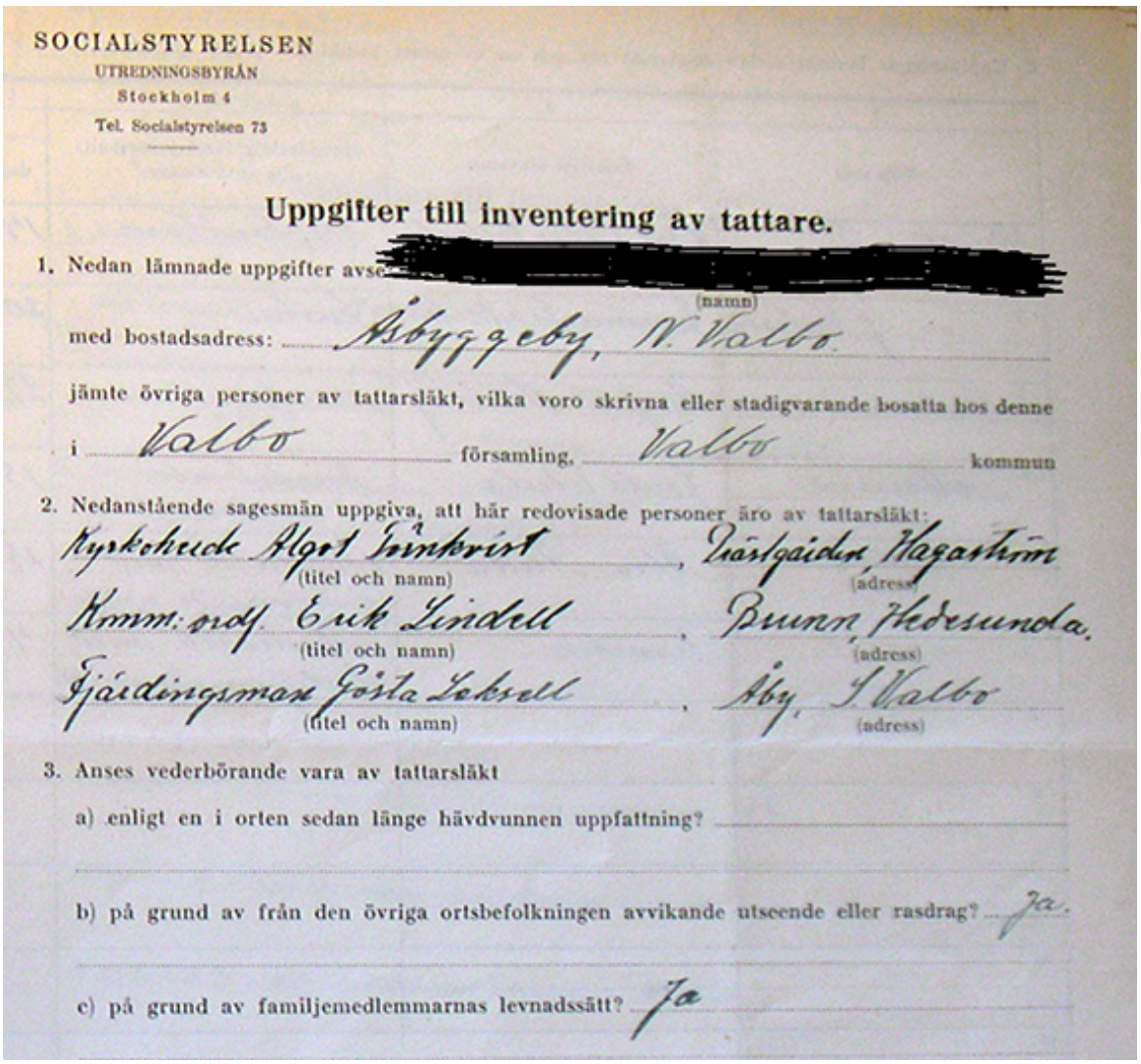

SOCIALSTYRELSEN
UTREDNINGSBYRÅN
Stockholm 4
Tel. Socialstyrelsen 73

Uppgifter till inventering av tattare.

1. Nedan lämnade uppgifter avse [redacted]
(namn)

med bostadsadress: Åbyggeby, N. Valbo.

jämte övriga personer av tattarsläkt, vilka voro skrivna eller stadigvarande bosatta hos denne

i Valbo församling, Valbo kommun

2. Nedanstående sagesmän uppgiva, att här redovisade personer äro av tattarsläkt:

Kyrkoherde Algot Tunkvist (titel och namn), Prästgården, Hagaström (adress)

Kommunordf. Erik Lindell (titel och namn), Brunn, Hedesunda. (adress)

Fjärdingsman Gösta Lekvall (titel och namn), Åby, N. Valbo (adress)

3. Anses vederbörande vara av tattarsläkt

a) enligt en i orten sedan länge hävdvunnen uppfattning?

b) på grund av från den övriga ortsbefolkningen avvikande utseende eller rasdrag? Ja.

c) på grund av familjemedlemmarnas levnadssätt? Ja

Johans son "K. O. V." i Socialstyrelsens inventering av "tattare" 1943.

Dråpet i Östhammar, med drag av isländsk saga, ett nästan ödesbundet händelseförlopp och flera kärnfulla repliker bör ha haft alla förutsättningar att leva kvar i folkminnet. Det gjorde det också. När Nordiska muséet sände ut en frågelista om "tattare" 1942 fick man svar från en bonde på Singö i Roslagen.

marobåtta brödbit F².

"Under sina vandringar ha tattarna i allmänhet varit fredliga, detta för att komma på god fot med ortsbefolkningen, av vilken de varit beroende. Från grannsocknar, där de varit bofasta, har emellertid annat försports. I Östhammar inträffade någon gång under slutet av 70-talet, att en bonde blev nedstucken av en tattare av obetydlig anledning. Förloppet var följande: Några bönder från Börstil hade efter en lyckad fisketur besökt krogen i stan, där en tattare – han lär ha hetat Söderström – även uppehöll sig. En av böndernas hundar skällde argt på tattaren, vadan han tillsade hundens ägare att huta åt hunden. Bonden svarade: "Det gör ingenting att hunden skäller på en skojare." Då bonden kom ut, fick han tattarens kniv mellan skulderbladen. De moderna Lindgrenarna synas ha haft föregångare. Nyssnämnda Söderström bodde jämte en koloni släktingar på en plats, Skogsäng, utanför Östhammar. Platsen var särdeles fruktad av bönderna, som hade vägen fram. Det hände att tattarna kunde hejda förbipasserande hvaruforor, och utan vidare ta en mjölsäck från lasset, utan att ägaren vågade anhängiggöra saken."

Historien är i sina huvuddrag bevarad. Johan bodde en tid även vid Mörkrebacken utanför Östhammar, omnämnd i en annan folkminnesuppteckning.

”Mina föräldrar som nu är döda talade ofta om ’skojarna’ som bodde vid Mörkrebacken invid Östhammars stad. Det var alltid så farligt att vara ute på vägarna då, d.v.s. i mitten och slutet på 1800-talet, särskilt i mörker. Ty vid Mörkrebacken bodde flera familjer av tattarsläkt, och främmande hade de ju ofta. Kom då en bonde körande från stan med en brännvinskagge i fjädervagnen, så hade han tur om han fick åka oantastad förbi. Nu för tiden är vägen bred och rak på denna plats, men då var den krokig, och kantad med tjock skog. [—-] Om en bonde eller annan råkade fast för skojarna, så var det bäst för honom att bjuda på en eller flera supar, annars kom lätt knivarna fram.”

*

I Heymowskis avhandling kokas Johans biografi ner till: ”Son (b. 1847), gelder and horse-dealer, sentenced to ten years’ imprisonment for manslaughter; cohabited with a woman with whom he had one illegitmate [sic] child”.

I den kortfattade levnadsteckningen finns inga väsentliga fel (förutom att Johans barnaskara var större). Men det är ett exempel på hur Heymowski ofta saknar eller utelämnar relevant information om de människor som befolkar hans avhandling. För Heymowski kände till historien om dråpet. Bland hans efterlämnade papper finns en nedteckning han gjort efter en resande i början av 1950- talet :

”Karl Johan Pettersson kom en gång till en gård på Söderön. Där fanns en hund, som började skälla på honom, och då sa Johan till bonden: ’Låt inte hundrackarn skälla på mig!’ Men bonden, han svarade bara: ’Det gör väl ingenting att han skäller på en skojare.’ Och då blev Johan förbannad, drog fram sin kniv och stack ned bonden. Sen rymde han till Norge och var borta i några år, men så började han att längta till sin familj och så småningom kom han ti[illegible]ev han häktad.”

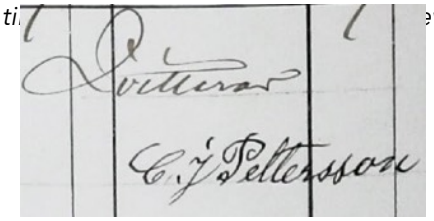

Källor: Adam Heymowskis efterlämnade arkiv på Kungliga biblioteket; Adam Heymowski, *Swedish Travellers and their ancestry* (1968); Bo Lindwall, *Anor från landsvägen* (2014); Justitierevisionen, koncept resp. utslagshandlingar, 30 dec 1885; Kriminalvårdsanstalten i Uppsala, DIIa:35; Nordiska museets arkiv, frågelistor ”Tattare” och ”Sägner om rövare och andra våldsmän”; Nya Varvets centralfängelse, DIIIb:6, DIIId:5; Samuel P Björkman, Dissertatio Academica de Cingaris, Uppsala 1730, fotograferad av Jon Pettersson; Sebastian Casinge, ”Om resandesläkter i Östhammar”, i *Släktforskarnas års- bok* 2008; Sebastian Casinge, ”Sjuttonhundratalets deportationer av ’tartare” och ’ziguenare’”, i *Drabbrikan* nr 11 (2019); Socialstyrelsens inventering av ”tattare” 1943-44; Svea hovrätt BIIIb2:64; Sveriges folkräkning 1880; Tidningen ”*Kalmar*” den 11 mars 1899; Tidningen ”*Upsala*” den 9 och 14 mars 1876; Älvkarleby HR 1872, AI:36; Östhammar RR 1876, AIa:25 . Tack till Frösåkers hembygdsförening för upplysningar om Östhammars geografi. Johan Petterssons följe 1874 bestod, förutom av honom själv, av modern Helena Sofia Ramström Pettersson, farbrodern Frans Oskar Niodor Pettersson, dennes hustru Emma Josefina Almin, sysslingen Teodor August Arvid Faltin Segerblad m.fl.

© Frantzwagner Sällskapet

Vad är romanispråket?

Vad kan två bröders uppgifter i Etzler berätta?

I förra numret skrev jag om den romani som Kevin Fredrikssons mormors morfar hade delat med sig av till Allan Etzler och som finns med i hans doktorsavhandling "Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige, från 1944. Efter artikeln så bad mig Kevin att titta på en annan del av samma ordlista. Det var material som kom från hans farfars farbröder Lars och Karelius Wigart. Och inte kan jag tacka nej när jag blir ombedd att göra så!

Lars är kodad som F^1 och Karelius som F^2 . Bröderna påvisar mycket stora likheter i sin romani, vilket ju är fullt naturligt då de ju var bröder, men de har faktiskt uppgett en del olika ord. Sedan så finns det också en och annan ytterst intressant sak i deras romani. Till att börja med så slog det mig att den romani de delat med sig av generellt ligger inom spann som de flesta uppgett. Detta beror med största sannolikhet inte på att de två brödernas romani skulle vara begränsad utan snarare på Etzlers kunskaper i romani och hans frågeställningar. Enligt vad Etzler själv uttrycker i sin doktorsavhandling så var han tveksam till att de resande verkligen skulle uppge korrekta uppgifter, och bevisligen hade någon försökt lura honom - mer än en gång. Därför är det inte svårt att föreställa sig att han höll sig till vissa ämnesområden i sina samtal på och om romani. Många samtal gick säkerligen ut på att kunna kontrollera riktigheten av de uppgifter han samlade in löpande från olika informatörer. En sådan metod skulle inte minst jag själv ha tillämpat.

När jag började att söka i ordlistan efter ord och fraser som var kodade med F^1 och F^2, så slog det mig ganska omgående att bröderna har angett ett stort antal ord som är markerade som allmänt kända. Exempelvis kan ett ord vara markerat A B C D allm. Vilket pekar på att uppgiftslämnare A till D har uppgett samma ord, liksom resterande E^1, E^2, F^1, F^2 och G har gjort. För Etzler har det varit onödigt och omständligt att skriva ut varje uppgiftslämnare för sådana ord och istället har han skrivit allm. Då Lars och Karelius koder ligger på plats två och tre räknat bakifrån, av nio, så har Etzler sannolikt helt enkelt låtit deras bidrag rymmas inom beteckningen allm. En stor del av ordlistans innehåll är nämligen allmänt kända ord som i stort sett alla uppgiftslämnarna känner till. Nog om det.

Utifrån såväl källforskning som muntlig information från personer som både känt och träffat någon eller båda av bröderna, eller deras ättlingar, har jag fått kännedom om att de växte upp tillsammans. Som jag förstått det rörde sig i vuxen ålder i ganska lika miljöer och med folk från samma bakgrund. Därför har jag först och främst försökt titta på om det finns några dokumenterade skillnader i deras romani. Det första jag stöter på är något som jag själv har upplevt bland mina närmaste släktingar och exakt samma sak finner jag också hos Lars och Karelius.

Romaniordet för ägg kommer från det urgamla indiska språket sanskrit och på modern hindi heter ägg fortfarande likadant som för ett par tusen år sedan - *aṇḍā*. I dagens många olika varieteter av romani finns en mängd variationer på hur ordet utvecklat sig. Framförallt finns det två huvudspår, antingen har det samma betynnelsebokstav som i sanskrit och hindi - *a* - eller så har man lagt på en begynnande konsonant som i de allra flesta fall är ett j-ljud. Dock finns det även varieteter som har ett begynnande v-ljud. Ägg kan således på olika varieteter av romani heta allt från; *aro*, *arno*, *anro*, *angro* till *jaro*, *jarno*, *janro*, *jandro* eller till och med *vanro* och *vandro*.

Lars säger *aro* medan Karelius säger *jaro*, precis likadant som personer inom min egen familj. De flesta säger *aro* medan jag själv har en viss benägenhet att svänga mellan att ibland säga *aro* och ibland *jaro*. Totalt uppger Lars 32 ord som Karelius inte uppger och i sin tur har Karelius uppgett 11 ord som Lars ej nämnt. Detta betyder naturligtvis ingenting annat än att de uppgivit orden - INTE att de inte kände till orden i fråga. Nå, så låt oss titta närmre på de två brödernas romani.

aro ägg E² F¹ G, *manga aroar* tigga ägg G. Se jaro.

jaro, -ar ägg C D F² allm. Sundt *jaro* Æg. Thf *jāro* Ei. Se aro.

Karelius säger att *buno* betyder stolt och ordet har jag stött på bland ett flertal norska resande jag mött. De har då använt *buno* som en synonym till *latcho*, eller rättare sagt istället för *latcho*. I den betydelse jag har stött på ordet *buno* bland norska resande skulle jag snarare tänka mig kommer från latinska språks motsvarighet till romanins *latcho* - *bonum*. För bra eller god säger man i dag på latinska språk som franska *bon*, spanska *bueno*, italienskans *buono* och rumänska *bun*. Karelius buno är istället romaniordet *bujno* som liksom han påstår betyder stolt och finns med i databasen ROMLEX som upptecknade i såväl sinti- som waelsisk romani.

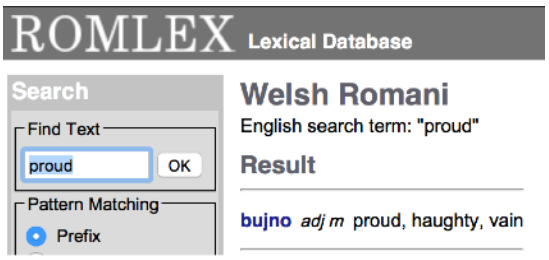

Skärmdumpar från databasen ROMLEX

F² säger *marobåtta* för en brödbit och *maro* är ju bröd men ordet båtta har jag aldrig tidigare stött på. Kotta eller kotto är en bit eller stycke och ordet kommer från det armeniska *kotor*, ett ord som finns in nästan alla romani-variteter. Själv är jag van vid att man sade je kotta maro - *en bit bröd*. *Bekka* har jag hört för en liten bit eller ett litet stycke. I finsk romani finns ordet *bitta* upptecknat på ROMLEX med betydelsen en bit eller ett stycke. *Båtta* verkar ligga lite mittemellan *bitta* och *kotta*, men sannolikast är nog ändå att ordet kotta ändrat begynnelseljud från -k till -b. Då endast en av bröderna uppgett ordet och ingen annan har nämnt ordet *båtta* så finns det tyvärr inget att jämföra med.

Vidare tittar jag på ordet *pabb* - äpple, som ett av mina favoritord - om man kan kalla det så. F[1] här nämligen uppgett det ytterst intressanta med ordet - förutom äpple kan det betyda potatis. Hur kan det vara så? Det i ordlistan allmänt förekommande ordet för potatis uppges annars vara *brål*, som egentligen betyder päron och som jag själv och alla mina släktingar mig veterligen säger. Varför använder resande då såväl romanins ord för äpple och päron för potatis? Jo potatisens historia i Sverige är betydligt kortare än vad vår och vår romani är. Man brukar säga att Jonas Alströmer var den som började att odla potatis i Sverige, närmare bestämt utanför Alingsås på 1720-talet. Den nya rotfrukten började snart odlas över hela Norden. Dåtidens romani-talande människor översatte de begrepp man kände till enligt svenska och norska eller rentav tyska och franska ordbildningar. Detta kan tyckas lustigt men våra förfäder använde helt enkelt befintliga ord för potatisen när den introducerades, då helt enkelt eftersom att det inte fanns ett romani-ord för potatis. Ofta kallades den nya potatisen antingen jordäpplen eller jordpäron - vilket översattes direkt till romani; *pabb* och *brol*. Läs mer om detta via någon av länkarna **här** eller **här**.

P.

pabb, -ar äpple, -n A C F[1] (enl. den sistnämnde äv. benämning på potatis). Sundt *pab* Æble, Jordæble, Potetes. Thf *phab* (selten) Apfel.

Utifrån det något sparsamma materialet som framgår komma direkt från bröderna Wigart så förefaller det såsom att Lars romani är något mer influerad av hur man talar bland de norska resande jag mött eller den norska romani jag sett dokumenterad. Exempelvis finns ordet *racklo* nedtecknat som ett allmänt ord med innebörden pojke eller dräng, en som inte är resande. Lars uppger ordet romano raklo, som i sin ursprungliga betydelse är en sammanslagning av resande och bondpojk. Trots att den enligt den gamla innebörden blir en omöjlig sammansättning så finns det folk som säger så i Norge, åtminstone vad jag själv hört. Lasse "Dale" Johansen sjunger en visa på romani med refrängen *romano raklo kamma romani tjej* som finns på Youtube via länken **här**. Fenomenet är inte konstigt i sig. Det finns exempelvis väldigt många resande som säger *gaja* om vilken kvinna som helst, trots att det egentligen endast är en kvinna som inte är resande. Huruvida innebörden i ordet har förändrats över tid i olika regioner eller släkter kan jag inte säga. Det är dock känt att det båda bröderna under sin uppväxt levde och rörde sig i områden på båda sidor om den svensk-norska gränsen i trakterna runt Värmland. De hade också nära släktskap med folk på båda sidan gränsen och därför är det ingalunda konstigt att en influens som denna finns med i deras romani

Ordet *poktan* menar lingvisten John Sampson kommer från det persiska ordet *paktha* som betyder bomull. Bland Etzlers informatörer så är det endast F[2] och G (se förra numret av Drabbrikan) som har nämnt ordet. Med tanke på de varor Karelius sålde på landets marknader är det också fullt naturligt att han använde ordet i fråga. Ordet är ett av de basord som finns med in i Europa och som finns kvar i de flesta varieteterna av romani idag. Typiskt för Skandinavien är att ch-ljudet (som i tyskans - Achtung skrivet -x- nedan), har övergått till ett k-ljud.

North Russian Romani
Search term: "poxt"
Result
poxtan *n m* -i/-a- linen, canvas

Sinte Romani
Search term: "pox"
Result
poxtan *n f* canvas, cloth, barracan, swansdown

Finnish Romani
Search term: "pox"
Result
poxtan *n m* (fine) linen

Macedonian Arli Romani
Search term: "poxt"
Result
poxtan *n m* -a/-es- *1.* sail, canvas *2.* tablecloth

Welsh Romani
Search term: "pox"
Result
poxtan *n m* *1.* cloth, linen *2.* tinder

Sepečides Romani
Search term: "poxt"
Result
poxtan *n m* *1.* linen *2.* cloth

smäckra smaka F[1]. Sundt *smekkra* smage. Se smickra.

Alla existerande varieteter av romani innehåller en mängd låneord, ofta från olika språk. Smäckra är inlånat i romani från tyskan, där schmecken som betyder just smaka. Det tillagda r:et, eller egentligen -er, efter schmek är en markör som avslöjar att ordet är inlånat i romani. I historiska västeuropeiska varieteter av romani, som exempelvis sinti, manousche och den romani som talades på de brittiska öarna samt givetvis här i Skandinavien bär denna markör. Professor Yaron Matras nämner just detta i sin inte helt okritiska recension av Gerd Carling, Lenny Lindell, Gilbert Ambrazaitis - *Scandoromani: Remnants of a mixed language*, som finns att läsa **här**. Det finns ett stort antal ord i vår svenska romani som har denna typiska markör. Exempelvis spekkra (spela), boggra (bädda), boddra (bo), smittra (smida) för att nämna några.

Avslutningsvis vill jag nämna ett ord bokstav B som förbryllar mig och det är båbbi, som har översatts till ugn. Själv säger jag bovv. De båda bröderna har uppgivit samma form, vilket är fullt naturligt då jag utgår från att de lärde sig romani på ett naturligt sätt i sin gemensamma uppväxtmiljö och alla hem har ju en ugn. Det intressanta är just skillnaden mellan v-ljudet i mitt bovv och b-ljudet i deras båbbi.

bov ugn, kakelugn A G. Sundt *bau* Ovn, Bagerovn. Thf *bou* Ofen.

båbbi ugn C[1] F[1] F[2]. Sundt *bau* Ovn, Bagerovn. Thf *bou* Ofen.

Fenomenet heter ljudförändring och är inget konstigt alls, sådant förekommer i de flesta språk och deras dialekter - men ljudförändring från -v till -b har jag aldrig stött på i romanin här i Skandinavien. I tysk- och franskspråkiga områden på kontinenten är fenomenet däremot mycket vanligt förekommande, i synnerhet då bland de grupper som kallar sig sinti och manousche. I deras romani har v-ljud, som inte är begynnande och som följer vokal, ofta v-ljudet ofta blivit till b- eller p-ljud. Ljudförändringen är en direkt påverkan från tyskan. I sin tur är b- och p-ljud två varianter av något som i fonetiken kallas labiala klusiler, som kan förklaras som det ljud som bildas då luft blåses mot slutna läppar och av den "explosion" som uppstår när läpparna öppnas. När detta sker på olika sätt kan ljudet bli antingen tonlöst eller tonande. P-ljudet är tonlöst medan b-ljudet är tonande. Ord som lav (ord/namn) blir hos sinti och manousche till lab eller lap och tav (tråd/telefon) till tab eller tap.

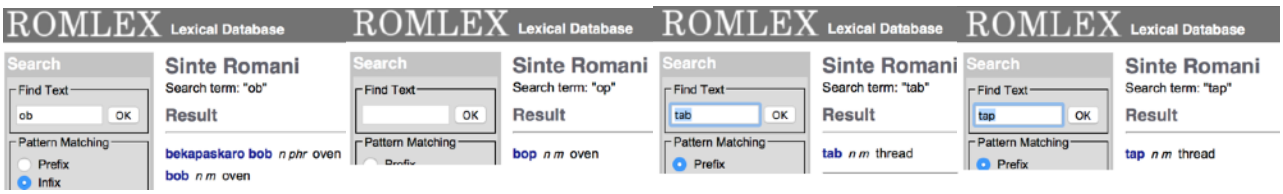

De två Wigart-brödernas *båbbi* passar alltså bättre in längre söderut, på kontinenten, än i de Värmländska gränstrakterna mellan Sverige och Norge. Sannolikast är nog att svaret ligger hos deras morfars sida, den skånska resandesläkten med det tyskklingande namnet Krüger - en släkt som tycks dyka upp i Skåne under 1800-talets början, en tid då man lättare tog sig dit med båt från kontinenten än landvägen från Mellansverige.

Med detta slutar jag och önskar Er alla en glad sommar!

Jon Pettersson

Nationella minoriteters rättigheter stärks!

Från den 1 januari 2019 träder ändringar i lagen (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk i kraft. Ändringarna förstärker rättigheterna för de nationella minoriteterna judar, romer, samer, sverigefinnar och tornedalingar samt minoritetsspråken jiddisch, romani chib, samiska, finska och meänkieli.

Detta innebär bland annat att:

- nationella minoriteter får utökade rättigheter till information
- nationella minoriteter får utökade rättigheter till samråd genom strukturerad dialog
- barns och ungas möjligheter till inflytande förstärks och former för inflytandet ska anpassas till deras förutsättningar
- rätten till service och omvårdnad inom ramen för äldreomsorg på minoritetsspråk förstärks, dessutom får äldre rätt till information om verksamheter på minoritetsspråk vid ansökan om bistånd samt rätt att upprätthålla sin kulturella identitet inom ramen för äldreomsorgen

Kommuner, landsting och regioner blir från årsskiftet skyldiga att anta mål och riktlinjer för sitt minoritetspolitiska arbete.

Länsstyrelsen i Stockholms län och Sametinget har ett gemensamt nationellt uppdrag att samordna minoritetspolitiken och följa upp lagen om nationella minoriteter och minoritetsspråk. Myndigheterna arbetar även med kunskapshöjande insatser samt informations- och utbildningsinsatser.

Läs mer på www.minoritet.se

Länsstyrelsen Stockholm

Sámediggi
Sámedigge
Sámiediggie
Saemiedigkie

Frantzwagner Sällskapet

Om oss

Vi stiftades 2013 i Helsingborg av ättlingar till Peter Frantzwagner/Frenswegener, som invandrade till Sverige via Danmark och Skåne under slutet på 1600-talet. Många av dagens resande, eller romanifolk, är på något sätt ättling till Frantzwagner och hans närmsta familj.

Vi verkar för att vi resande, såsom egen grupp inom den nationella minoriteten romer, ska ges möjlighet att åtnjuta våra språkliga och kulturella rättigheter. Rättigheter som vi har genom Europarådets ramkonvention om skydd för minoriteter, den Europeiska stadgan om landsdels- och minoritetsspråk samt den nationella minoritetslagstiftningen.

Vi verkar för att bevara och revitalisera det språkliga och kulturella arvet från våra förfäder.

Vi verkar för att bevara och sprida en nyanserad och rättvisande bild av vår historia.

Vi verkar för allas lika värde och mot diskriminering.

www.frantzwagner.org

Följ oss på Facebook! - Facebook.com/frantzwagnerkettanepa

Vi är en öppen organisation och vi har två former av medlemsskap. Som ordinarie medlem innehar man rösträtt och är samtidigt förpliktigad att delta i organisationens verksamhet aktivt, i enlighet med våra stadgar. Ansökan om ordinarie medlemsskap skickas till info@frantzwagner.org tillsammans med referenser samt en förklaring i på vilket sätt man kan verka inom organisationens verksamhet. Styrelsen behandlar ansökan och beslutar ensam om vem som antas såsom ordinarie medlem. För ordinarie medlem erfordras personuppgifter samt e-postadress. Uppgifterna behandlas enligt PUL. Medlemsavgift för ordinarie medlem är 100 kr per person och år. BG: 278-9972

Som stödmedlem saknar man förpliktelser att delta inom organisationens verksamhet, såväl som rösträtt. Ett stödmedlemskap kostar 100 kr per person, eller 200 kr per familj, och år. För stödmedlem behövs endast namn och e-postadress, för utskick per e-post. BG: 278-9972